

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

**Tematizace maloměsta v české
psychologické próze**

Thematisation of the small-town in czech psychological prose

Michaela Tučková

Katedra bohemistiky

Vedoucí práce: doc. Mgr. Erik Gilk, Ph.D.

Studijní obor: Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve
sdělovacích prostředcích

Olomouc 2016

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci na téma Tematizace maloměsta v české psychologické próze vypracovala samostatně za použití v práci uvedené literatury. Dále prohlašuji, že tato bakalářská práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Olomouci dne

.....

podpis

Velmi ráda bych na tomto místě poděkovala doc. Mgr. Eriku Gilkovi, Ph.D., za jeho odborné a svědomité vedení, čas strávený při konzultacích a vstřícný přístup při vypracování této práce.

Obsah

Úvod.....	5
1. Psychologická próza	7
1.1 Charakteristika žánru.....	7
1.2 Historie psychologické prózy	8
2. Chronotop maloměsta	11
3. Tematizace maloměsta	16
3.1 Stereotyp, neměnnost, stabilita.....	16
3.2 Rituály	18
3.3 Cykličnost.....	22
3.4 Instituce	22
3.5 Prostředky společné identifikace	23
4. Prostor maloměsta	26
4.1 Narušení prostoru maloměsta	36
5. Sémantika proprií.....	40
5.1 Sémantika antroponym.....	40
5.2 Sémantika toponym	42
5.3 Sémantika titulu.....	44
Závěr.....	46
Anotace.....	48
Resumé	49
Literatura.....	51
Primární	51
Sekundární.....	51

Úvod

Mezi autory, kteří ve své tvorbě tematizovali prostor maloměsta, patří Jarmila Glazarová, Egon Hostovský, Václav Řezáč a Jaroslav Havlíček. Jejich tvorba je v období třicátých a první poloviny čtyřicátých let řazena k psychologické próze. V přítomné bakalářské práci budeme analyzovat romány *Vlčí jáma* (1938) J. Glazarové, *Svědék* (1942) V. Řezáče, *Žhář* (1935) E. Hostovského a *Petrolejové lampy* (1944; původně pod názvem *Vyprahlé touhy* 1935) J. Havlíčka. Tyto čtyři romány spojuje jak žánrová příslušnost k psychologickému románu, tak jejich dějiště, jímž je maloměsto.

Práce je strukturována do pěti kapitol, dále členěných na podkapitoly. Na prvním místě se budeme zabývat českou psychologickou prózou, konkrétně vymezením pojmu psychologického románu, a následně si uvedeme stručný vývoj psychologické prózy od analytického románu přes román ztracených iluzí až k románu vrcholného období psychologické prózy. Při vymezení psychologického románu budeme vycházet převážně ze studie Dobravy Moldanové *Psychologický román*.

Dále zmíníme vybrané teoretické přístupy k tematizaci prostoru maloměsta. Mezi literární vědce zabývající se touto problematikou patří v první řadě Michail Michajlovič Bachtin, původce termínu chronotop. Jedním z jeho typů je chronotop idylický, se kterým se setkáme v analyzovaných románech. Dále využijeme studii Zdeňka Hrbaty, který rozdělil literární maloměsto na několik druhů a následně je na příkladech charakterizoval. Práci jsme obohatili o některé teoretické pojmy estonského sémiotika Jurije Michajloviče Lotmana. Ten se sice zabývá uměleckým prostorem obecně, nikoliv přímo maloměstem, ale i tak shledáváme jeho poznatky jako přínosné pro tuto práci.

Další kapitoly se již zabývají prostorem a analýzou maloměstského prostředí ve vybraných románech. Tuto část textu jsme doplnili podkapitolou o narušení hranic vymezujících prostor maloměsta.

Práci uzavírá kapitola o vlastních jménech, která jsou mnohdy čtenáři nesprávně interpretována, popřípadě naprosto opomíjena. Tuto kapitolu jsme rozdělili na

podkapitoly o sémantice antroponym, toponym a titulu. Metodologicky jsme vycházeli zejména z poznatků Karla Hausenblase, Erika Gilka a Miloslavy Knappové.

Hlavním cílem naší práce je zmapovat ústřední motivy, které se váží k maloměstskému chronotopu. Tyto motivy hodláme dále popsat, analyzovat a provést jejich komparaci v jednotlivých románech. Rovněž se budeme zabývat jejich funkcí. Zajímá nás také, jakým způsobem autoři nakládají s prostředím maloměsta, zdali ho detailně popisují, anebo ho konstruují jako pouhou kulisu.

1. Psychologická próza

1.1 Charakteristika žánru

Podle Dobravy Moldanové bylo centrem psychologického románu „od počátku vyjádřit složitý svět lidského nitra, zmítaného často protikladnými pocity a vášněmi, ukázat lidské jednání jako výsledek střetávání lásky a ctižádosti, lásky a povinnosti, citu a společenské morálky atd.“¹

V *Encyklopedii literárních žánrů* je psychologický román definován jako: „Románový typ, jehož tematickou dominantou jsou stavy a proměny lidského nitra.“²

V psychologickém románu je věnován velký prostor popisům vnitřních procesů postav: „Vhled do hrdinova vnitřního života je navozován především technikou vnitřního monologu a proudu vědomí, racionálně nekorigovaného ‚záznamu‘ toku různorodých podvědomých impulsů, zachycujícího i nezřetelné, zmatené, zdánlivě spolu nesouvisející pocity [...]“³ Mnohdy se v románech střídá subjektivní narace s objektivní, a tak můžeme chápat postavu v celé její komplexnosti. Dochází k častému prolínání časových rovin, zejména k retrospekci, ve které se postavy vrací do dětství a snaží se pochopit sebe sama.⁴

V centru pozornosti žánru je postava, která je obvykle introvertní, často se sklony k introspekci a trávící více času ve svém nitru než aktivním jednáním. Čas je v těchto prózách relativizován. Zaměřuje se spíše na subjektivní plynutí času a objektivní události jsou odbývány strohým popisem.

S rozvojem psychologických věd se tento druh prózy začal zajímat také o deviantní jedince, jako jsou například osoby s poruchami osobnosti, psychickými komplexy, popřípadě osoby s různými závislostmi.

¹ MOLDANOVÁ, Dobrava. *Psychologický román*. In. ZEMAN, Milan. *Poetika české meziválečné literatury: proměny žánrů*. Praha: Československý spisovatel, 1987, s. 213.

² MOCNÁ, Dagmar - PETERKA, Josef. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha-Litomyšl: Paseka, 2004, s. 554.

³ Tamtéž, s. 555.

⁴ Tamtéž, s. 555.

1. 2 Historie psychologické prózy

Žánr psychologické prózy se v českém literárním kontextu etabloval v 19. století. Původně se vyvinul z románu analytického, jehož rozvoj je datován do 18. století.

Rozvoj moderního psychologického románu je spojen s rozkvětem realistické prózy. Ta problémy spojené s psychikou jedince „zakotvila v konkrétní historicko-sociální situaci a učinila je nástrojem hlubšího poznání nejen jedince a jeho nitra, ale zejména sociální reality své doby, a také nástrojem její kritiky.“⁵ Následkem tohoto spojitého vývoje můžeme v české literatuře sledovat na začátku 20. století „koexistenci psychologického románu realistického typu,“⁶ který je v cizích zemích oblíbený a je spojen s autory, jako byli Stendhal, Flaubert nebo Dostojevskij.

Česká próza se od devadesátých let 19. století zabývá dvěma základními tématy: „Prvním z nich je téma vztahu člověka a společnosti, jeho hledání místa v ní; druhým je vztah člověka k sobě samému, téma hledání vlastní identity. První téma s sebou nese tíhnutí ke společenskému románu, druhé k románu psychologickému.“⁷ V české literatuře ovšem často dochází k prostupování obou tendencí.

Pro vývoj české psychologické prózy se stal naprosto klíčovým „román ztracených iluzí“.⁸ Ten se u nás objevil v poslední dekádě 19. století. Jako exemplum pars pro toto zde může sloužit román Viléma Mrštíka *Santa Lucia*, publikovaný roku 1893. Mladý hrdina je vržen do neznámého světa s určitým ideálem o svém budoucím životě, kvůli střetu s neznámým světem ovšem o svoje iluze a představy přichází.⁹

Zatímco se román ztracených iluzí modifikuje a proměňuje, souběžně dochází k tvorbě nového druhu psychologického románu, jehož příkladem je Olbrachtův *Žalář nejtemnější*. V románu se odehrává nový konflikt, již se nejedná o rozpor mezi postavou a společností, ale mezi postavou a jejím nitrem.

⁵ MOLDANOVÁ, Dobrava. *Psychologický román*. In. ZEMAN, Milan. *Poetika české meziválečné literatury: proměny žánrů*. Praha: Československý spisovatel, 1987, s. 213.

⁶ Tamtéž, s. 214.

⁷ Tamtéž, s. 214.

⁸ Tamtéž, s. 214.

⁹ Tamtéž, s. 215.

Olbrachtovy poznatky využili autoři psychologicko-analytických románů, mezi něž podle Moldanové náleží také Egon Hostovský. Klíčovým tématem jeho románů „je problém člověka osamělého, vyloučeného z lidského kolektivu ať již nemocí [...], či sociálním nebo rasovým původem [...], pronásledovaného psychózou viny atd.“¹⁰

Moldanová dále definuje: „Pro tento typ románu je charakteristický bohatý, fantaskní syžet a mimořádné, sociálně nezakotvené typy hlavních hrdinů stojících mimo reálný svět normálních lidských vztahů.“¹¹

Na literární scénu ve třicátých letech 20. století vstupují autoři, kteří znovu obnovují úzký vztah mezi psychologickým a sociálním románem. Moldanová k nim řadí například Václava Řezáče či Jaroslava Havlíčka.¹²

Petrolejové lampy, kterými Havlíček roku 1935 debutoval, se řadí mezi romány ztracených iluzí. Původní název románu *Vyprahlé touhy* naznačuje, že se bude jednat o červenou knihovnu. Autor s nakladatelem prosazeným titulem nesouhlasil a prosadil si původní, byť mírně modifikovaný název. Důvod byl ten, že Havlíček nezamýšlel konstruovat román výhradně jako náhled do psychiky ústřední postavy, ale chtěl také věrně zobrazit maloměstský život.¹³ V tomto románu Havlíček tematizuje konflikt mezi člověkem a jeho sociálním zařazením, dochází v něm ke konfliktu „mezi snem a skutečností, mezi spontánností a konvencí.“¹⁴

Václav Řezáč se ve svých knihách zabývá fascinací zlem a mechanismy vedoucími k tomu, že zlo v člověku převáží jeho dobré stránky. Ve *Svědkoví* se Řezáč vrací k objektivnímu vypravěči. A to z toho důvodu, že: „Psychologický román tu už není jen sondou do individuální psychiky, nýbrž stává se obecně platným podobenstvím, obrací se znovu k širším, společenským problémům [...]“¹⁵

Řezáčův román *Svěddek* vyšel v roce 1942, tedy v roce krutých represí za atentát na zastupujícího protektora Heydricha. Moldanová uvádí, že katarze, kterou román

¹⁰ MOLDANOVÁ, Dobrava. *Psychologický román*. In. ZEMAN, Milan. *Poetika české meziválečné literatury: proměny žánrů*. Praha: Československý spisovatel, 1987, s. 223.

¹¹ Tamtéž, s. 223.

¹² Tamtéž, s. 223.

¹³ Tamtéž, s. 224.

¹⁴ Tamtéž, s. 223.

¹⁵ Tamtéž, s. 231.

končí, „byla jinotajným výrazem autorovy víry, že lidstvo nad zlem fašismu zvítězí.“¹⁶
Román dává do souvislostí s nacismem rovněž František Všetická:

„Důraz na potenciální zlo má nepochybně dobový podtext – souvisí s okupační situací.“¹⁷

Psychologická próza tedy v době okupace zastávala velmi důležitou funkci. Autoři měli dostatečný prostor vyjádřit se k neradostné soudobé situaci prostřednictvím lidské psychiky, nevzbudili tak pozornost cenzury, a přece zároveň promlouvali ke čtenáři.

Ve třicátých letech publikovala své romány také Jarmila Glazarová. *Vlčí jáma* byla vydána roku 1938 jako její druhý román. Můžeme zde vidět určité autobiografické prvky: „[Román] vychází z autorčiných životních zážitků a zkušeností a do rovněž osiřelé nešťastné Jany autorka promítá svou osudovou životní zkušenost a především svou citovost.“¹⁸ Marie Mravcová považuje *Vlčí jámu* za „významné dílo psychologického realismu, jenž spočívá v důsledném navozování vazby postavy s prostředím.“¹⁹

Vrcholné období českého psychologického románu se datuje do druhé poloviny třicátých a první půle čtyřicátých let 20. století. Mezi nejvýznamnější autory tohoto období náleží Jarmila Glazarová, Egon Hostovský, Václav Řezáč a Jaroslav Havlíček.

¹⁶ MOLDANOVÁ, Dobrava. *Psychologický román*. In: ZEMAN, Milan. *Poetika české meziválečné literatury: proměny žánrů*. Praha: Československý spisovatel, 1987, s. 231.

¹⁷ VŠETIČKA, František. *Pohled do Řezáčovy dílny*. In: *Český jazyk a literatura 5*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, s. 36.

¹⁸ BURIÁNEK, František. *Doslov*. In: GLAZAROVÁ, Jarmila. *Vlčí jáma*. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 224.

¹⁹ MRAVCOVÁ, Marie. *Umělecké dokumenty a romány: Zrod a tvar čtyř prozaických děl Jarmily Glazarové 1936–1940*. Ostrava: Profil, 1987, s. 39.

2. Chronotop maloměsta

Prostor, ve kterém se literární postavy projevují, tedy literární prostor, prostupuje všemi složkami textu.²⁰ V práci se budeme konkrétně zabývat prostorem maloměsta, respektive jeho chronotopem. Tento termín zavedl a definoval ruský literární vědec Michail Michajlovič Bachtin. Chronotop charakterizuje následovně: „Bytostný souvztah osvojených časových a prostorových relací budeme nazývat chronotop (což v doslovném překladu znamená časoprostor).“²¹ Dle Bachtina chronotop dokonce určuje žánr literárního díla.²²

Bachtin se ve své monografii věnuje popisu idylického chronotopu, který je popsán takto: „Život a jeho události je v idyle organicky připoután a přirostlý k místu – vlasti a všem jejím koutům, rodným horám, údolím, polím, řece a lesu, k otcovskému domu. Idylický život a jeho události jsou srostlé s konkrétním prostorovým zákoutím, kde žili otcové a dědové, kde budou žít děti a vnukové. Tento nevelký svět, omezené a soběstačné místo nijak podstatně nesouvisí s jinými místy, s ostatním světem. Život generací, lokalizovaný do tohoto ohraničeného a omezeného malosvěta, může neomezeně pokračovat“²³ Tento popis výstižně charakterizuje maloměstské prostředí v jeho idylické podobě.

Pro idylu je dále velmi podstatný cyklický tok času. Bachtin dodává, že „idyla striktně omezuje svůj obsah na několik základních životních reálných jevů.“²⁴ Výrok dokazují obyvatelé maloměsta omílající dokola stále tatáž témata – láska, příroda, smrt, manželství. Typickým rysem idyly je také sepětí přírody s životem člověka. Lidský život se řídí střídáním ročních období a pro každé období jsou typické jiné činnosti. Roční období jsou základním ukazatelem pro zařazení děje do časového kontextu. Koloběh života zde nabývá nového významu, všední život v idyle se stává prvkem syžetu.

Bachtin se dále zabývá regionálním románem, který charakterizuje následovně: „Nejzákladnějším principem literárního regionalismu je pevné sepětí procesu života

²⁰ HRBATA, Zdeněk. *Prostory, místa a jejich konfigurace v literárním díle*. In: ČERVENKA, Miroslav. *Na cestě ke smyslu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005, s. 317.

²¹ BACHTIN, Michail Michajlovič. *Román jako dialog*. Praha: Odeon, 1980, s. 222.

²² Tamtéž, s. 222.

²³ Tamtéž, s. 348.

²⁴ Tamtéž, s. 348.

generací s konkrétní lokalitou – opakuje se čistě idylický vztah času k prostoru, idylická jednota místa celého životního procesu.“²⁵ Na rozdíl od obecného pojmu idylický chronotop je v regionálním románu věnován větší prostor lokalitě, je detailizována a vyzvednuta do popředí. Další změna je patrná také v syžetu: „V idyle se obvykle vůbec nevyskytovali hrdinové v idylickém světě cizorodí. V regionálním románu se sem tam objeví hrdina, který se odpoutává od lokálního celku, odchází do města, kde buď umírá, anebo se odtud vrací jako marnotratný syn do rodného celku.“²⁶

Bachtin se vyjadřuje rovněž přímo k chronotopu maloměsta, který má několik variant, zejména ho zaujala varianta idylická, která je typická pro regionální spisovatele.²⁷ Z mnoha variant si k bližšímu popisu vybral flaubertovské pojetí maloměsta, jež charakterizuje následovně: „Takové maloměsto představuje prostor, ve kterém panuje cyklický čas. Nic se v něm neodehrává, všechno se v něm pouze dokola opakuje, všechno v něm ‚bývá‘. Maloměstský čas postrádá postupující historický chod, jeho pohybem je koloběh – koloběh týdne, měsíce, koloběh celého života. Den po dni se stereotypně opakují tytéž všední události, v hovoru se omílají stále táž témata, užívá se stejných slov atd.“²⁸

Varianta idylická a flaubertovská leží na opačných pólech. Zdeněk Hrbata se k této problematice vyjadřuje takto: „V idylické variantě je cyklický, opakující se čas maloměsta, čas těsně přiléhající k jeho tvářnosti a materiální existenci (vlekoucí se, nevzrušený i nepřekvapivý život v nevelké lokalitě, členěné několika málo středobody místního dění, kde se lze nadít jistých událostí, nebo obvyklými místy setkávání – krámky, kavárny, kluby, hospody atp.), příznakem jistot, opor, pravidelnosti, sousedských vazeb, pevné důvěry v to, co je známé a bezprostřední a co se jako takové zakládá na uklidňující opakovatelnosti.“²⁹ Naopak varianta flaubertovská tuto atmosféru uklidňující opakovatelnosti přeměňuje spíše v zatuchlost a strnulost. Tyto motivy se vyskytují v románu Jarmily Glazarové. Ačkoliv na začátku knihy *Vlčí jáma* se setkáme s idylickým chronotopem maloměsta, ostatně jako ve všech analyzovaných

²⁵ BACHTIN, Michail Michajlovič. *Román jako dialog*. Praha: Odeon, 1980, s. 351.

²⁶ Tamtéž, s. 353.

²⁷ Tamtéž, s. 368.

²⁸ Tamtéž, s. 368.

²⁹ HRBATA, Zdeněk. *Prostory, místa a jejich konfigurace v literárním díle*. In: ČERVENKA, Miroslav. *Na cestě ke smyslu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005, s. 370–371.

románech, po odjezdu zvěrolékaře Rýdla se přeměňuje stereotyp z uklidňujícího a přinášejícího jistoty na ubíjející a zatuchlý.

„Čas však jde líně, trpělivosti je uloženo příliš mnoho. Nejen tetině. Jana je už průhledná, vyčerpaná zkouškami, které teta ukládá jejím nervům. Život v tomto temném vězení, oslepující ruční práce ve věčném šeru. Drásající hovory tetina stesku a touhy. Znovu a znovu prodělává stěhování a zařizování.“³⁰

„Chronotop maloměsta představuje, zejména v románové tvorbě 19. století, jeden z nejznámějších literárních prostorů,“³¹ uvádí dále Zdeněk Hrbata. Dle Hrbaty se v literatuře 19. století projevovalo maloměsto jako osudný, ne-li přímo ústřední prostor.³² Postavy jsou mnohdy tímto prostředím determinovány k určitému způsobu života. Obyvatelé žijící v maloměstě mají tak jen dvě možnosti, jak se s životem v maloměstě vyrovnat. Buď se proti němu vymezit a odstěhovat se do většího města, anebo zde strávit celý život.³³

V dřívějších románech, tedy románech vydaných před začátkem 19. století, se poetika místa neprojevovala tak výrazně. Až poté se autoři začali zabývat každodenním životem postav, dříve mnohdy netematizovaným, a možnostmi, které jim nabízí popis reálného života se všemi jeho psychologickými stránkami a traumaty:³⁴ „Spolu s tím je všednodennost objevována jako životní rámec hrdinů moderního románu, jako obecná atmosféra, pohlcující novodobý lidský osud.“³⁵

Maloměsto je v obecné rovině chápáno jako protiklad většího města. Má méně obyvatel, kteří se navzájem velmi dobře znají, a rovněž se v prostoru maloměsta můžeme setkat s různými společenskými konvencemi, jimiž jsou jeho obyvatelé svázáni.

Zdeněk Hrbata se ve své studii také zabývá chronotopem maloměsta. Samotný pojem maloměsto chápe jako slovo nadřazené a vymezuje v jeho rámci kategorie

³⁰ GLAZAROVÁ, Jarmila. *Vlčí jáma*. Praha: Československý spisovatel, 1959, s. 182.

³¹ HRBATA, Zdeněk. *Prostory, místa a jejich konfigurace v literárním díle*. In: ČERVENKA, Miroslav. *Na cestě ke smyslu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005, s. 370.

³² Tamtéž, s. 369.

³³ Tamtéž, s. 370.

³⁴ Tamtéž, s. 370.

³⁵ Tamtéž, s. 370.

provinčního města, okresního města, městečka a městyse.³⁶ Dále Hrbata konstatuje, že pojem maloměsto nelze zobecnit a chápat jej jako termín obsahující i vyjmenované varianty: „Ostatně jednotlivé aspekty a významy těchto útvarů, jež mívají své reálné předlohy a jejichž prostorové i duchovní dimenze se mohou různit, literární texty respektují.“³⁷

U každé varianty prostoru udává Hrbata příklady z české literatury, ale mnohdy uvádí také světová díla. Při analýze literárního díla akcentuje jeho tematickou signifikaci ve dvou rovinách, v rovině funkční toposémie a rovině symbolizace prostoru v textu.³⁸ Funkční toposémii si můžeme představit jako vzájemné působení postav a prostředí. Rovina symbolizace prostoru zase přisuzuje významu prostředí nějaké vyšší, můžeme říci až mytické rysy.

Hrbata se následně zabývá nejvýznamnějším motivem, který nalezneme v maloměstě, a sice promenádou. „Nejvýznamnější prostorovou metonymií malého města vůbec představuje promenáda, korzo“³⁹

Dalším literárním vědcem, který se věnoval tematizaci uměleckého prostoru, byl Jurij Michajlovič Lotman. Umělecké dílo chápe jako ohraničený prostor, který odráží venkovní svět.⁴⁰ Prostor je zde charakterizován jako souhrn rovnocenných objektů, mezi kterými jsou prostorové vztahy, např. vzdálenost.⁴¹ Zásadou popisu prostoru jsme schopni chápat skutečnost: „Představy o ‚vysokých‘ a ‚nízkých‘ myšlenkách, zájmech, zaměstnáních, ztotožnění ‚blízkého‘ s pochopitelným a cizím, to všechno se ukládá do některých modelů světa, které jsou výrazně obdařené prostorovými příznaky.“⁴²

Lotman charakterizuje hranici a chápe tento pojem jako jeden z nejdůležitějších topologických příznaků prostoru: „Hranice rozděluje celý prostor textu na dva

³⁶ HRBATA, Zdeněk. *Prostory, místa a jejich konfigurace v literárním díle*. In: ČERVENKA, Miroslav. *Na cestě ke smyslu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005, s. 369.

³⁷ Tamtéž, s. 369.

³⁸ Tamtéž, s. 326.

³⁹ Tamtéž, s. 383.

⁴⁰ LOTMAN, Jurij Michajlovič. *Štruktúra umeleckého textu*. Bratislava: Tatran, 1990, s. 249.

⁴¹ Tamtéž, s. 250.

⁴² Tamtéž, s. 251.

neprotínající se podprostory. Její základní vlastností je neproniknutelnost. Způsob, jakým hranice rozděluje text, je jednou z jeho podstatných charakteristik.“⁴³

Pojem hranice je spojen s antagonismy uzavřenost – otevřenost. Prostor maloměsta je chápán jako uzavřený prostor, který je spojen s pozitivními konotacemi jako „bezpečný“, „srdečný“, je postavený proti otevřenému „venkovnímu“ prostoru a jeho příznakům jako „cizí“, „nepřátelské“ a „chladné“.⁴⁴

⁴³ LOTMAN, Jurij Michajlovič. *Štruktúra umeleckého textu*. Bratislava: Tatran, 1990, s. 261.

⁴⁴ Tamtéž, s. 261.

3. Tematizace maloměsta

Autoři, které jsme si vybrali k analýze, se narodili na přelomu 19. a 20. století a do literatury vstupovali v meziválečném období. Tato doba je spojena se světem narušených jistot, kdy byly zároveň ohroženy základní lidské hodnoty: „Svět domova byl charakterizován maloměšťáctvím, jež převládlo a dusilo svými prázdnými a falešnými morálními konvencemi a převládajícím soukromým sobectvím přirozené vztahy mezi lidmi, deformovalo lidskou osobnost a stávalo se brzdou sociálního pokroku.“⁴⁵

3.1 Stereotyp, neměnnost, stabilita

Nejvýraznější motiv, který je spojen s chronotopem maloměsta, je jeho monotónnost a stereotyp. Funkce stereotypu je dle Hrbaty následující: „Ze stereotypu jednotvárných činností se rodí očekávání něčeho, nebo spíše čehokoli, co by tento stereotyp rozbilo.“⁴⁶ K vyjádření stereotypnosti maloměsta autoři používají věty, které se často opakují, popřípadě evokují cyklický běh času:

„Hodiny míjejí na běžícím pásu dní beze změny, dnes jako loni, jako před desíti, jako před dvaceti lety.“⁴⁷

Symbolem monotónnosti se stává kašna, která svým vodním šumotem pravidelně odměřuje čas obyvatel. Takovou kašnu můžeme vidět například v románu *Svědék*, je navíc umístěna v samém srdci města, tedy uprostřed náměstí:

„Dáme-li se svést obrazností místního básníka, můžeme říct, že Emanuel Kvis, který se tu zastavil a naslouchá s hlavou ke straně nakloněnou šumu a zvonkům tekoucí vody, naslouchá ve skutečnosti tepotu a práci byteňského srdce. [...] Ach, voda. Ať plyne kdekoli, připomíná vždycky čas, ubíhající nezadržitelně a lhostejně.“⁴⁸

⁴⁵ BURIÁNEK, František. *Doslov*. In: GLAZAROVÁ, Jarmila. *Vlčí jáma*. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 221.

⁴⁶ HRBATA, Zdeněk. *Prostory, místa a jejich konfigurace v literárním díle*. In: ČERVENKA, Miroslav. *Na cestě ke smyslu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005, s. 377.

⁴⁷ GLAZAROVÁ, Jarmila. *Vlčí jáma*. Praha: Československý spisovatel, 1959, s. 215.

⁴⁸ ŘEZÁČ, Václav. *Černé světlo: Svědek*. Praha: Československý spisovatel, 1988, s. 265.

Možným vyjádřením stereotypu může být například to, že postavy každodenně vykonávají tutéž činnost, jako Jana ve *Vlčí jámě* Jarmily Glazarové je nucena se každý den učit domácím pracím:

„Kamenný trůn nezná slitování. Jen šicí stolek vzdychá potají průduškami červotoče a zdá se pln účasti. Učení mučení. Jana má tolik dobré vůle, ale prsty nechtějí poslouchat. Každodenně po obědě, když si otčím v hlubokém a uctivém tichu odespí svou čtvrthodinku, a teta, pokyvujíc hlavou, zdřímne na svém trůně (ačkoli to energicky zapírá), nastane doba útrapy.“⁴⁹

Ve *Vlčí jámě* se na začátku většiny kapitol objevuje protagonistka Jana. Tato postava se vyrovnává se stereotypností pomocí úniků do přírody, jež tvoří kontrast k prostoru maloměsta. V přírodě hledá nalezení jistot a pravidelností, které by jí mělo poskytnout maloměsto. Na rozdíl od prostoru maloměsta, který není výrazně popsán, se vypravěč věnuje popisu přírody s větší pečlivostí. Dokonce ho až idealizuje:

„Květiny a keře v zahradách, kaštiny v alejích prozpěvují stohlasým přesladkým sborem. Vlhké louky, mokřiny a rákosí rybníků řinčí tenkými plechy žabích orchestrů. Vítr sbírá šepoty osení, trav, krůpějí rosy a záře hvězd.“⁵⁰

Motiv přírody jako úniku ze stereotypu ostatně použil i Egon Hostovský ve svém románu *Žhář*:

„Nová proměna: Chodí s matkou po dlouhých procházkách, lesem, po kopcích za stády koz, kolem rybníka, jeho rákosových zákoutí, větrné stezky odkrývá a poslouchá podivínské řeči, jaké se dětem nevyprávějí [...]“⁵¹

Stabilita a neměnnost maloměsta může být v románu vyjádřena také pomocí detailního popisu budov, kdy tyto budovy jsou s maloměstem neodmyslitelně spjaty, stojí již mnoho let a patří k místnímu koloritu. Dokreslují atmosféru a tvoří prostředí, které obyvatelé dobře znají a cítí se v něm bezpečně:

„Temná hmota starostenského domu se vršila nad ním do výše dvou pater a v každém bylo po osmi oknech. Byl to nejstarší a největší dům v Bytni a nic se nezměnilo na jeho pevném a bytelném renesančním průčelí od poloviny sedmnáctého

⁴⁹ GLAZAROVÁ, Jarmila. *Vlčí jáma*. Praha: Československý spisovatel, 1959, s. 24.

⁵⁰ Tamtéž, s. 215.

⁵¹ HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 14.

století, kdy si jej na odiv svého bohatství a důstojnosti postavil Kornelius Mochna z Měšina, tehdejší byteňský purkmistr a přísedící zemského soudu v Praze.“⁵²

Autoři vyjadřují monotónní atmosféru městečka také prostřednictvím ročního koloběhu počasí. Nejčastěji se setkáme s prostorem maloměsta, který se vyskytuje v parném létě, ozářen poledním sluncem, v dusivé atmosféře. Méně často je maloměsto doslova zasypáno sněhem. Tento motiv má vyjadřovat neměnnost prostředí, stabilitu, cykličnost a zejména nedějovost, což jsou základní atributy maloměstských próz:

„Do uličky padá žhnoucí dech léta, zdi se rozpalují jako pece a hrbolatá dlažba pálí. Nad hraniční čarou stínu vzduch se tetelí, hustý a skelný. Nic se nepohne, na kamenném schůdku mrtvě leží kočka, pod řeznickou zdí spí eunuchové.“⁵³

Často se při popisu dění můžeme setkat s přesně uvedenou hodinou i místem, na kterém probíhá děj. Vzhledem k pravidelnému a opakovanému výskytu tohoto jevu můžeme o daných situacích uvažovat jako o rituálech. Příklady rituálů uvádíme níže:

„Povinná hodina konečně uplyne. Náměstí se prázdní. Otčím odchází do radnice a teta s Janou zahne do uličky k domu. Stisk pod paží se uvolní, napětí v obličejí povolí. Krásná a drahocenná liška schlípne na skleslých ramenou. Zlostný triumf a únava ověsí žluté rysy.“⁵⁴

3.2 Rituály

Důležitou součástí prostoru maloměsta jsou jeho pravidelné rituály. Tedy situace, které se pravidelně opakují. Jsou ohraničeny časem i prostorem. Do této kategorie můžeme zařadit i různé oslavy svátků. Například ve *Vlčí jámě* najdeme popis vánočních zvyků. V následující ukázce si můžeme kromě popisu svátku všimnout nelibosti maloměsta ke změně zvyků. Vše se zde děje stejně jako před lety.

„Dárky nejsou. Nač taky? Potřebné věci se kupují ve vhodnou a příslušnou dobu. Za zbytečnosti se peníze nevydávají. Nejsme děti. Pouze Petronila dostává dnes svůj plat jako za starodávna. Ne měsíčně, ale o vánocích a o jarmarku.“⁵⁵

⁵² ŘEZÁČ, Václav. *Černé světlo: Svědek*. Praha: Československý spisovatel, 1988, s. 215.

⁵³ GLAZAROVÁ, Jarmila. *Vlčí jáma*. Praha: Československý spisovatel, 1959, s. 74.

⁵⁴ Tamtéž, s. 32.

⁵⁵ Tamtéž, s. 171.

Mezi nejvýraznější rituál spjatý s maloměstem patří nedělní promenáda. Ve všech analyzovaných románech můžeme vidět nějakou její podobu. Nejvýrazněji je zastoupena v *Petrolejových lampách* a ve *Vlčí jámě*, což je samozřejmě dáno postavami protagonistek, které jsou s tímto prostorem spojovány. V *Petrolejových lampách* je popsána takto:

„Když se sotva čtrnáctiletá školačka Štěpka ukázala poprvé na městském korze pod radnicí v klobouku dospělé ženy, hrajícím všemi barvami, s dlouhými sukněmi, přilehlými k jejím tlustým lýtkům, se smaragdově zeleným slunečníkem a s těžkými zlatými náušnicemi, způsobila poprask.“⁵⁶

Štěpka díky maloměstskému korzu dala poprvé najevo svoji extravaganci a potřebu vymezit se proti maloměstským konvencím.

Ve *Vlčí jámě* vidíme díky pravidelnému nedělnímu korzu poprvé městečko i s jeho obyvateli. Jana se s městečkem seznamuje a všímá si všeho, co jí bylo dosud pečlivě skryto. Vypravěč popisuje svátečně oblečené obyvatele, kteří si na tuto příležitost speciálně schovávají oděv. Jana navíc vidí, jak si lidé váží jejího otčíma Roberta a naopak nemají rádi tetu Kláru, která se kvůli své povaze snaží od městečka izolovat:

„Teta se do děvčete zavěsí, přivine ji téměř k sobě. S okázalou laskavostí sklání se k zmatené dívce a vodí ji a vodí, nahoru, dolů, nahoru, dolů, před pozornýma a nevyzpytatelnýma očima městečka. Otčím chodí vážně s nimi, jak žádá mrav. V prosté samozřejmosti odehrává se prastarý příběh, vždy stejný, vždy nový každé neděle.“⁵⁷

V obou knihách se v souvislosti s nedělním korzem objevuje potřeba obyvatel vyniknout nad ostatními. Ukázat se a předejnat ostatní. Promenáda je motiv, který je spojen s maloměstskými konvencemi. Pokud se mladá dívka objeví na korze s cizím mužem, ihned dá podnět k pomluvám, jako například Štěpka v *Petrolejových lampách*:

„Městečko doufalo, že zlomyslník uspořádal na hřmotnou amazonku podařený hon, že kolem ní zatahuje síť jen proto, aby do ní v pravou chvíli, až bude nejbezbrannější, ponořil ohyzdný chrup své vtipnosti.“⁵⁸

⁵⁶ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 44.

⁵⁷ GLAZAROVÁ, Jarmila. *Vlčí jáma*. Praha: Československý spisovatel, 1959, s. 31.

⁵⁸ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 76.

Ve *Žháři* je motiv promenády zpracován odlišně od předešlých dvou románů. Její prostor je odsunut mimo maloměsto a probíhá v přírodě. Bližší popis oděvů, popřípadě konvencí spojených s promenádou zde nenalezneme:

„Celý Zbečnov je oslnivě lesklý, i cesty na kopcích jako by byly vyleštěny, nad trávničkem se honí motýli a bzučí včely, ctihodné rodiny vycházejí obřadně do přírody, obzor je poset černými tečkami výletníků a okna jsou zaneřáděna od much.“⁵⁹

Dalším místem, kde v tomto románu dochází ke společenským interakcím a ke vzniku společného prostoru, ve kterém se obyvatelé pohybují, je hospoda U Stříbrného holuba. Ostatně hospody tvoří obvyklé místo setkávání obyvatel, tento motiv nalezneme i v *Petrolejových lampách*:

„Sedával každý večer při sklenici piva na podloubí u Sektora v kroužku známých řemeslníků a zasloužilých obchodníků. Kouřily se tam dýmky, hledělo se do stropu, jen občas, zřídkakdy, se řeklo nějaké to rozšafné slovo o politice, o denních událostech v městečku a ve světě.“⁶⁰

V románu *Svědék* se obvyklý motiv nedělního korza neobjevuje. Místo společenského setkání tu supluje starostova zahradní slavnost:

„Starosta chodí mezi hosty, pro každého má slovo a úsměv, nikdo neujde jeho pozornosti. Nezapomíná ani na kuželkáře a hodí si pokaždé, když se dostane na své obchůzce až k nim.“⁶¹

V tomto románu se objevují rovněž individuální rituály postav, například každodenní procházka slečny Eleanory nebo rituál děkana Bružka, který si dopřává každý čtvrtek mariáš, ačkoliv ví, že v pátek slouží mši.

Funkcí korza je ukázat základní charakterový rys maloměstského člověka – potřebu předvádět se. Díky pravidelné promenádě se člověk maloměstský stává člověkem veřejným. Nejdůležitější je pro takového obyvatele být viděn a vidět. Jana se v románu předvede městečku důstojným způsobem, tak jak to Klára zamýšlí, proto Jana neporuší žádné konvence a do městečka zapadne. Naopak Štěpka využívá korzo k tomu, aby městečku poprvé ukázala, že jí se konvence netýkají a že odmítá hrát roli, kterou jí městečko přisoudilo.

⁵⁹ HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 110.

⁶⁰ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 227.

⁶¹ ŘEZÁČ, Václav. *Černé světlo: Svědek*. Praha: Československý spisovatel, 1988, s. 284.

Pozoruhodné je ovšem srovnání dvou korz, která se vyskytují v románu *Petrolejové lampy*. S tím druhým se Štěpka setká v Jičíně, kam odjede na výchovu. Jičínské korzo funguje jinak, než jak je tomu v Jilemnici.⁶² V Jičíně se promenáda odehrává každý den k večeru, nikoliv jen jednou za týden. Zde si Štěpka všímá párů, které tvoří většinu účastníků promenády. Naopak Jilemnice by reagovala skandálem, o který se Štěpka, inspirovaná pravděpodobně jičínskými zvyklostmi, později postará. Obyvatelstvo Jičina jakožto většího města reagovalo na dění na promenádě benevolentněji. Páry se dokonce neprocházely jen na náměstí, aby je mohly matky kontrolovat, ale chodily i do aleje. Ve větších městech není promenáda považována za nejdůležitější událost týdne, jako je tomu na malém městě.

V Bytni se obyvatelé svým charakterem nikterak neodlišují, jakkoliv promenáda ve *Svědkově* absentuje, případně není vypravěčem zmíněna. Funkci korza zde nahrazuje zahradní slavnost, prvky promenády zůstávají zachovány a my se ze scény dozvíme, že starosta je velmi významná osobnost městečka. Na své zahradní slavnosti dělá totéž, co Robert ve *Vlčí jámě* na promenádě – s každým je povinen se pozdravit.

Promenáda plní rovněž funkci ustálené formy maloměstského dvoření. Této funkce si můžeme nejvíce povšimnout v *Petrolejových lampách*:

„Kdykoli se objevila na korze, Wurmovi mizel z koutků úst rys unaveného pohrdání, naladil obřadnou, vážnou tvář, beze slova opustil společnost, již byl dosud bavit, a pustil se za Štěpkou.“⁶³

Pravidelné rituály mohou spoludotvářet ráz městečka, například v románu *Žhář*, v němž je ve Zbečnově pravidelným zvykem, aby strážník po městečku rozhlašoval usnesení městské rady.⁶⁴ Z toho si můžeme vyvodit zaostalost a provinčnost města. Zvláštním rituálem je zvyk majitele hospody Simona hostit každý čtvrtek na svém prahu žebráky ze široka i daleka. Přišli-li ovšem v jiný den než ve čtvrtek, bez milosti je ze svého prahu vyhnal.⁶⁵

⁶² HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 47.

⁶³ Tamtéž, s. 77.

⁶⁴ HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 7.

⁶⁵ Tamtéž, s. 10–11.

3.3 Cykličnost

V prázách, které se odehrávají v malých městech, je obvyklým rysem cyklický tok času. Cykličnost je odvozena od toho, že život na vesnici se odvíjí podle cyklu zemědělských prací. V létě se konají žně, naopak v zimě jsou lidé raději v domech a nemají tolik věcí na práci. Ve *Vlčí jámě* můžeme vidět postavy provádět jiné aktivity v létě a v zimě. V létě se chodí do přírody a po městečku, zatímco v zimě se povídají příběhy u lampy. Nikdy tomu není naopak.

„Čas mívá odměřeným pochodem od soboty k sobotě. Čtyřmi kroky přešel máj, červen uplývá, a soboty a neděle jsou zastaveními v kapličkách radosti.

Kolem městečka široko daleko vrcholí senoseč. Slavnými proudy vcházejí vítězné vůně do ulic a do domů.“⁶⁶

Cykličnost můžeme vidět také ve stylu vyprávění. Jestliže se Robert nachází mimo městečko, vyprávění je odbýváno iterativními slovesy a v městečku se nic neděje. Přijede-li ovšem Robert v sobotu do městečka, vyprávění je bohaté na nové události.

„Večer zůstávají dveře ložnice dokořán. V dlouhých přestávkách znovu a znovu začíná teta útržkovitý rozhovor. O všedních, malicherných a odlehlých věcech.“⁶⁷

Jisté cykličnosti, která v lidském životě končí smrtí, si můžeme povšimnout v románu *Svědék*. Celý příběh se odehrává od příjezdu Emanuela Kvise do městečka až po jeho smrt.

3.4 Instituce

Institucemi zde nazýváme prvky, které obyvatelé považují za strážce nad bezpečím maloměsta. Obvykle se za instituci považuje Bůh, jeho příbytky – tedy kostely – a sochy, na kterých jsou vyobrazení svatí. Výše uvedené příklady můžeme považovat za sakrální instituce. Za profánní motivy spojené s ochranou městečka považujeme jeho významné obyvatele, například starostu, strážníka atd. Někdy tuto funkci mohou zastávat i místa, na kterých se obyvatelé shlukují, a instituci si zde uměle vytvoří.

⁶⁶ GLAZAROVÁ, Jarmila. *Vlčí jáma*. Praha: Československý spisovatel, 1959, s. 71.

⁶⁷ Tamtéž, s. 111.

V románu *Svědék* se setkáváme s místními institucemi hned v úvodu románu. Za nejdůležitější instituci je zde považována věž kostela. Kostely mají symbolizovat Boží moc. Svojí výškou mají blíže k Bohu, a proto jsou kostely považovány za prostředníka mezi lidmi a Bohem. Věž má v románu i svoji funkci, kdy díky vrženému stínu obyvatele varuje před blížícím se zlem. Přírozenou instituci či spíše autoritu představuje starosta, který je všemi vážený, vlastní dům přímo na náměstí, ze kterého drží stráž nad městem.

V *Petrolejových lampách* jsou instituce zastoupeny rodinou Kiliánů. Stavitel Kilián je významným občanem města. Postaví si dokonce jako první dvoupatrový dům, ze kterého má výhled na celé městečko. Svou pozici dále upevňují stavbou zdobné a největší hrobky na místním hřbitově.

„Z okna nového bytu mohla Štěpka sledovat pouliční ruch, všechny ty drobné lidičky, jak se tam dole rojí a proplétají. Mohla dohlédnout až na hoření cíp náměstí a mít tak účast na všem, co se tam dělo.“⁶⁸

Vypravěč Hostovského románu se institucemi nezabývá, žádná tam není explicitně zmíněna. Ale můžeme říci, že obyvatelé si zde instituci stvořili, a to sice v místě, které se obvykle za instituci nepovažuje, v hospodě. Ve *Žháři* zastává funkci instituce hospoda U Stříbrného holuba. Díky svému umístění mohou její hosté z oken přehlédnout náměstí a mají výhled rovněž na pruské kopce. Hospoda tedy drží stráž nad neznámým nebezpečím, které by mohlo přijít od hranic.⁶⁹ Funguje v románu jako místo pravidelného setkávání obyvatelstva, jako sdílený prostor. Dá se říci, že dohled nad bezpečím městečka je zde zajišťován kolektivně.

Glazarová se opět odlišila od obvyklého zpracování městečka. Věž kostela je zde pouze zmiňována. Víme, že se v městečku vyskytuje, ale žádná funkce jí není přisuzována. Naopak roli instituce je přiřknuta tetě Kláře, která stráží Janu i Roberta. O svou funkci v případě Roberta později přijde, což nese velmi nelibě.

3.5 Prostředky společné identifikace

Městečko se obvykle musí semknout v situaci, která ohrožuje jeho stereotyp a neměnnost. Takovou situací může být například příjezd cizince, což je nejčastější

⁶⁸ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 32.

⁶⁹ HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 9.

motiv narušení prostoru maloměsta. Město musí na danou situaci nějak zareagovat, aby si ochránilo svoji identitu a ubránilo se změnám, které jsou považovány za nežádoucí. V prózách s maloměstskou tematikou je často k vyjádření kolektivnosti užívána personifikace. V tomto pojmenování zaniká jedincova individualita ve prospěch městečka. Městu to umožňuje vystupovat jako jeden celek a reagovat na situace kolektivně. Takto je například vylíčena ve *Žháři* reakce městečka na další útok neznámého paliče:

„Městečko přepadl děs. Lidé se lekali krákání vran. Spali neklidně a málo, sténali ze snu a při každém podezřelém šramotu vybíhali ze stavení.“⁷⁰

Dle Erika Gilka se podobná vyjádření „vyskytují u všech próz z maloměsta bez výjimky a jsou jejich distinktivním rysem, neboť u ostatních obydlých literárních prostorů, tedy vesnice a velkoměsta, je nacházíme jen velmi nepravidelně.“⁷¹

V *Petrolejových lampách* působí jako tmelící prvek maloměsta Štěpka. Tato figura pochází z městečka, narodila se zde, ale nechová se podle jeho představ. Městečko čeká na nějaký skandál, který by Štěpku donutil chovat se podle maloměstských pravidel. Ten bohužel nepřichází, a tak maloměsto reaguje vytvářením dalších a dalších pomluv.

Ve *Žháři* dochází ke společné identifikaci městečka jako jednoho organismu zásluhou žháře, který městečko ohrožuje:

„Kdežto zaostalý Zbečnov dosud neobjevil podobného zaklínadla na svého žháře. Zbečnov se strachoval před neznámým.“⁷²

Ve *Vlčí jámě* stojí za zmínku způsob popisu městečka v pasáži, kdy do něj přijíždí Robert. Městečko zde vlastně odráží vnitřní pocity postav. V románu totiž městečko jako jeden celek nefiguruje.

„Co se to stalo, že svět tak zjasněl? Že zahrady a louky kolem jiskří a září jako ohňostroje a že shrbené stodoly se napřimují za laťkovými ploty? Že věž se povytáhla

⁷⁰ HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 84.

⁷¹ GILK, Erik. *Poetiky a kontexty prózy Karla Poláčka: devatero studií o Poláčkově díle a ještě jedna o jeho životě jako přivažek*. Boskovice: Albert, 2005, s. 60.

⁷² HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 84.

a cesta rozkvétá modrými květy šlépěji? Že ponuré domy na náměstí kynou lesklými okny, že tmavé kružby podloubí zvou otevřenými náručemi a zvoní vlídnými hlasy?⁷³

⁷³ GLAZAROVÁ, Jarmila. *Vlčí jáma*. Praha: Československý spisovatel, 1959, s. 156.

4. Prostor maloměsta

V analyzovaných textech je prostor maloměsta pouze naznačen. Nejsme obeznámeni kupříkladu s rozlohou, tvarem či počtem obyvatel města, to se dozvídáme pouze v narážkách. Přesný počet obyvatel městečka je znám pouze ve *Žháři*. Ve *Vlčí jámě*, *Petrolejových lampách*, *Svědkoví* i *Žháři* je největší prostor věnován mezilidským vztahům a popisu společenských konvencí, které jsou s tímto prostorem úzce spjaty.

Poněkud odlišně pracuje s prostorem maloměsta Jarmila Glazarová. Prostor městečka je zde do určité chvíle pouze tušen. Celé dění v maloměstě je nazíráno prostřednictvím náhradní rodiny mladé schovanky Jany. Erik Gilk poukazuje na to, že „absence introdukce prostředí naznačuje, že město [...] nehraje podstatnou roli, není „románovým hrdinou““. ⁷⁴ S městečkem se detailněji seznamujeme ve stejném okamžiku jako hlavní hrdinka, tedy během její první vycházky do společnosti, která je spojena s nedělní mší:

„Konečně přijde jednou den, kdy Jana, růžová a vzrušená, vyrukuje slavnostně před tisíc zvědavých očí městečka. V neděli ráno do kostela. Rozjásané jaro pod širým nebem, kus nebe v každém zářícím okně, medové pupence na kaštanech kolem kostela. Zvon duní nad hlavou, steré vůně proudí z okolních zahrad a mísí se tajemně s vůní kadidla a svící.“ ⁷⁵

Dle Gilka zabývajícího se tematizací prostoru městečka ve *Vlčí jámě* je „zde zcela patrná zapadlost, provinčnost městečka, ale také jisté napětí mezi maloměstem a jeho okolím, často vůči němu nepřátelským.“ ⁷⁶ Zapadlost městečka je motivicky znázorněna v textu pomocí sněhu, kterým je městečko pravidelně zasypáno.

Samotný děj románu začíná až v momentu, kdy je Jana ubytována u svých pěstounů. Teprve retrospektivně ze vzpomínek se dozvíme, že hrdinka přijela malou lokálkou. Lokálka potvrzuje, že se bude jednat spíše o menší sídlo. Jana cestuje v oddílu sama, což značí izolovanost města. Navíc přijela v noci, to je klasický motiv

⁷⁴ GILK, Erik. *Trojí maloměsto před první světovou válkou*. Česká literatura 48, 2001, č. 2, s. 153.

⁷⁵ GLAZAROVÁ, Jarmila. *Vlčí jáma*. Praha: Československý spisovatel, 1959, s. 30.

⁷⁶ GILK, Erik. *Tematizace maloměsta ve Vlčí jámě*. In: Jarmila Glazarová 1901–2001: sborník textů z konference ke 100. výročí narození. Osvětová beseda Staré Hradky, Staré Hradky, 2002, s. 31.

příjezdu cizince do maloměsta, podobný motiv je použit i v dalších románech s maloměstským prostředím. Noční příjezd má evokovat tajemství.

Informace o ostatních obyvatelích městečka se dozvídáme skrz postavy žijící v domě. Pověstinou se je dozvíme z pomluv tety Kláry:

„Tu a tam projde uličkou ke kupci dítě, služebná nebo některá sousedka. Nikdo neprojde bez výslechu, ani almužnice. Teta sbírá a nasává zprávy a klípky, nemoci, starosti, lásky šťastné a nešťastné a hlavně hříchy, hříchy, s chtivostí a labužnictvím, nad kterým Jana někdy žasne a někdy se zardívá. Ale vždycky omlouvá.

Teta zná své město už tolik let. Nemá děti a nemá starosti. Její duševní život je jednoduchý a bez problémů. Tu a tam ji zlobí věci malé od malých lidí.“⁷⁷

K vedlejším postavám románu se František Buriánek vyjadřuje následovně: „Ostatní postavy románu, zejména postavy služebných, jsou sice vykresleny s detailní konkrétností a přesvědčivostí, ale mají svou funkci v románu jen jako protiklady k postavě Kláry.“⁷⁸

Postavám služebných je v románu věnován pouze nevelký prostor. Jejich funkcí je upozornit na to, že teta Klára je významná žena, která si může dovolit mít služebné, dokonce hned několik, a to přesto, že jich tolik nepotřebuje, protože rodina nemá velký statek. Klára svým chováním odráží podstatu maloměstské povahy. Na malém městě se neoceňují osobnostní kvality jedince, jako jeho inteligence, dobrosrdečnost atd., ale původ, moc a dodržování konvencí. Nejdůležitějším cílem v životě maloměšťana je nahromadit dostatek bohatství a vyvolat v ostatních obyvatelích závist a obdiv.

Hlavní drama v románu se odehrává pouze mezi třemi hlavními hrdiny – tetou Klárou, Robertem a Janou.⁷⁹

Glazarová do svého románu zakomponovala motiv kontrastu mezi maloměstem a velkoměstem. Tento motiv reprezentuje osoba paní Schilingerové v kontrastu s tetou Klárou. Tyto dvě dámy se každý den vydávají, v rámci stereotypu maloměsta, na vycházku. Už popis oděvů obou postav dává nahlédnout na jejich odlišný původ. Zatímco teta Klára je popsána takto: „Ve své modré šatové zástěře, veliká a těžká, je

⁷⁷ GLAZAROVÁ, Jarmila. *Vlčí jáma*. Praha: Československý spisovatel, 1959, s. 39.

⁷⁸ BURIÁNEK, František. Doslov. In: GLAZAROVÁ, Jarmila. *Vlčí jáma*. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 226.

⁷⁹ Tamtéž, s. 226.

svým zvláštním způsobem majestátní.“⁸⁰ Paní Schilingerová je vykreslena naprosto protikladně: „Ve svých bílých blůžkách je neobyčejně svěží a mladistvá, má živou a inteligentní cizokrajnou tvář a vypadá přímo velkoměstsky vedle nešťastné modré zástěry.“⁸¹ Nesnášenlivost velkoměstské paní vůči klepům je dalším znakem, kterým se výrazně liší od tety Kláry. Kontrast mezi oběma dámami už dotváří jen malý ratlík Gigi, patřící paní Schilingerové, ať už svým jménem či velikostí. Bývá zvykem, že v maloměstech se objevují spíše velcí psi určení ke strážení objektů.

V románu je tematizován motiv lípy jako pomyslného srdce městečka, která stojí přímo uprostřed rynku. Lípa se zde objevuje jako symbol městečka, zároveň je to známý motiv pojící se se slovanským obyvatelstvem. V knize je popsán moment, kdy obyvatelka městečka odešla za prací do nedalekého města, a aby si uchovala vzpomínku na svůj rodný kraj, chodila na kopec, ze kterého viděla lípu:

„Lípa uprostřed rynku, urostlý a vlídný strom s košatou náručí, žehnajícím všem.“⁸²

V příběhu se dále setkáme s popisem dalších dvou sídel. Prvním je ves Drachkov, kam odjíždí Jana s Klárou navštívit otčímovu starou matku. Druhým městem je Opava, jež by se měla stát novým domovem Janiny rodiny. Obě sídla jsou v knize popsána mnohem idyličtěji než Rozvadov. Zatímco s Rozvadovem se pojí první obrazy, jako jsou tma, vlhkost a bláto,⁸³ Drachkov je popsán takto:

„Kraj kolem Opavice je rovný. Mlhy vstávají z řeky a luk, a paprsky nízkého slunce je zbarvují do růžova. V trávě, do šeda zrosené, planou tisíce krůpějí barvami duhy. Na mokřinách kvetou zlaté kosatce. Mělká a pokojná řeka uplývá ze záře do záře. Po břehu vede klikatý chodníček na drachkovská humna. Hlohové ploty sadů kvetou, bílá bariéra chrání ves po celé šíři.“⁸⁴

Podobně idylicky je vykreslena i Opava. Jsou zmíněny tiché ulice, všudypřítomné růže a záclony v oknech. Tady se nabízí vysvětlení, že osobám, které

⁸⁰ GLAZAROVÁ, Jarmila. *Vlčí jáma*. Praha: Československý spisovatel, 1959, s. 39.

⁸¹ Tamtéž, s. 40.

⁸² Tamtéž, s. 31.

⁸³ Tamtéž, s. 8.

⁸⁴ Tamtéž, s. 56.

mají na oknech záclony a květiny, jsou přisuzovány kladné vlastnosti, určitá společenská prestiž a jsou považováni za slušné lidi.⁸⁵

Dalším městem, o kterém je zde pouze okrajová zmínka, je město Praha. Do Prahy odjel Robert a Jana s Klárou si jeho pobyt mytizují:

„Pošta je tím tajemným poutem, na jehož konci někde daleko, v nepředstavitelném prostředí je Robert.“⁸⁶

Děj románu *Svědék* začíná v noci. Hned na počátku poznáváme postavu strážníka Tlachače, který má chránit bezpečnost Bytně. Dále je zde zmíněna bílá věž, která má nad celou Bytní bdít. Hned v prvním odstavci se nachází slovo „tajemství“, přičteme-li k tomu výše zmíněný fakt, že román začíná v noci, můžeme očekávat nějaký zvrat v ději, gradaci napětí, nebezpečí.

Při popisu městečka používá Řezáč výrazů, jako kdyby městečko bylo živoucím organismem. K tomu ostatně odkazuje sám název města – Byteň.

„Náměstí se mírně svažuje, tak mírně, že to sotva snímáš, k hotelu U Koníčka, kde silnice, jež se bystře prodrala rovnou dlažbou mezi kočíčovými hlavami, zahne ostře doleva, aby vzápětí sebou švihla vpravo a hnala se Chudějovickou třídou z města do kraje.“⁸⁷

Již na začátku příběhu můžeme tušit, že něco v městečku není docela v pořádku. Jako kdyby postavy byly v noci někým jiným, než jsou za bílého dne:

„Je to nepochybně nepřístojnost, promění-li se strážníkovi ulice, jimiž prochází po třicet let, v cizí město a potká v nich sebe sama jako podezřelého cizince. Ale kdo je za ni odpověden? Kdo zavínil, že radniční věž, k níž vzhlížíš denně, je ti teď právě tak nepovědomá, jako bys ji viděl poprvé v životě?“⁸⁸

Můžeme sledovat motivy, které tematizují příchod zla do Bytně. Například štěkot vyděšených psů, kteří jsou jinak klidní.⁸⁹ Dalším výrazným motivem je stín vytvořený kostelním křížem, který dopadá přímo na dům zemřelé Libuše Bílé a pravidelně ho čtvrtí:

⁸⁵ GLAZAROVÁ, Jarmila. *Vlčí jáma*. Praha: Československý spisovatel, 1959, s. 226.

⁸⁶ Tamtéž, s. 96.

⁸⁷ ŘEZÁČ, Václav. *Černé světlo: Svědek*. Praha: Československý spisovatel, 1988, s. 224.

⁸⁸ Tamtéž, s. 223.

⁸⁹ Tamtéž, s. 249.

„Ale jen vrcholek špičaté věže děkanského chrámu dostihne dveří, vrcholek zakončený křížem. Jeho stínové břevno se vztyčí a ramena rozepnou právě uprostřed nich. Strážník si první povšimne této nové hříčky dnešního úplňku, která se odehrála snad bezpočtukrát od postavení domku a nebyla nikdy nikým zpozorována. Vztáhne ruku posunkem ukazovacím a obranným zároveň, jako by chtěl odklidit přízrak.“⁹⁰

Řezáč zde používá půlnoci jako přízračného motivu. Je spojena s nadpřirozeným světem a v této době se dějí zvláštní a nevysvětlitelné jevy. Konkrétně v tomto románu přijíždí přesně o půlnoci do městečka Emanuel Kvis. Později se dozvíme, že přesně o půlnoci Kvis také umírá. Jeho mysterióznost se naplno potvrdí v okamžiku, kdy vejde do kostela a vtom zhasne věčné světlo. Jeho smrt na konci příběhu metaforicky znamená konec řádění zla v Bytni. Obyvatelé městečka se zbavili cizího prvku a opět mohou vést svůj stereotypní život.

„Byteň je čistá a svítí v chladném podzimním slunci jako loď, která vyplula z bouře. Pokoj se vrátil do jejích zdí.

Jen mlýny ženských jazyků melou zrno dějů velkých i malých a mochnovská kašna uprostřed náměstí spřádá svou trojpramennou píseň o čase, který i nejtíší místa na světě nese dál a dál, vstříc novým dnům a novým událostem.“⁹¹

Román má rámcovou kompozici, první i poslední kapitola končí měsíční nocí, což je navíc potvrzeno i názvy obou kapitol, tedy Měsíčná noc a Druhá měsíčná noc. Zarámování románu do měsíčních nocí má navyšovat tajemnou atmosféru příběhu. Zlo do městečka přišlo za stejných tajemných okolností, za jakých z něho odešlo.

Byteň je městečko, které má maloměstko-venkovský ráz. Na jedné straně tu stojí malé domy nepříliš vábného vzhledu. Na straně druhé zde objevíme pekařský dům, automobily a sloupy s elektrickým vedením. Pořád se tu ovšem svítí petrolejovými lampami. Městečko se snaží si uchovat selsko-živnostenskou podobu. Příliš se tam toho za posledních sto let nezměnilo, ale díky zmínce o elektřině a automobilech tušíme, že i Byteň se v budoucnu bude muset změnit.

„V místech, kam děkan s Tlachačem za řeči dospěli, se vzhled Kostelní ulice začíná měnit. [...] Tady spadl Kostelní ulici z kopy groš, z její měšťanské pýchy pod

⁹⁰ ŘEZÁČ, Václav. *Černé světlo: Svědek*. Praha: Československý spisovatel, 1988, s. 238–239.

⁹¹ Tamtéž, s. 510–511.

patro zůstaly rozsedlé přízemní chalupy, vedle širokých vjezdových vrat blýskají dvě tři okna, ještě jedno pekařství sem proniklo, ale to už je taky konec řemeslnického výboje a vlády se ujímá vesnice.“⁹²

Obyvatelé spolu hovoří o tématech, která jsou typická spíše pro vesnici, například o dojení krav, žních, zemědělských plodinách atd. Dále si stěžují na neměnnost maloměsta a stereotyp:

„Copak se tu kdy stane krom svateb, pohřbů, vytlučených oken v hospodě a nějakého toho nemanželského děcka?“⁹³

Příroda obklopující Byteň není popisována idylicky. Volavka je přirovnána k přízraku, okolí rybníků je zase popisováno jako hřbitov. Pozitivně vylíčeny jsou zde pouze lesíky, ale u těch vypravěč upozorňuje na to, že „v lesíkách se střídají vyprahlá praskaviště s mokřinami pomlaskávajícími při každém kroku pod zdánlivě suchým jehličím.“⁹⁴

Popis městečka v *Petrolejových lampách* začíná nezvykle – popisem hřbitova. Vzápětí se ihned dozvíme, proč tomu tak je. Historie městečka, kterou tvoří místní občané, leží na místním hřbitově. Postupně se vypravěč dostane až k hrobce Kiliánů. Tato fokalizace dává tušit, že rodina Kiliánů sehraje v příběhu stěžejní roli.

„Mezi všemi těmi omšelými, zčernalými náhrobními kameny, oddělenými od ostatního hřbitova zrezivělým plotem, vypadá Kiliánova hrobka asi tak jako palác mezi chatrčemi.“⁹⁵

Na prostor maloměsta nejdříve nahlížíme skrz popis stavitele Kiliána. Dozvíme se, že se jednalo o postavu významnou pro maloměstský život – postavil celou Hoření ulici. Dále se vypravěč věnuje rysům vnějšího ustrojení Kiliánovy rodiny, kterými se odlišují od ostatních obyvatel městečka. Kilián rád nosil černý polocylnr, což byl nevšední kousek oděvu, a jeho manželka se zase vyznačovala nezvyklou výškou.

Havlíček ve svém románu zaznamenává události podobného rázu jako kronikář. Zabývá se příbuzenskými vztahy mezi lidmi, vyprávěním o předcích či různými oslavami. Kronikářského rázu *Petrolejových lamp* si všiml i Karel Sezima:

⁹² ŘEZÁČ, Václav. *Černé světlo: Svědek*. Praha: Československý spisovatel, 1988, s. 234.

⁹³ Tamtéž, s. 290.

⁹⁴ Tamtéž, s. 326.

⁹⁵ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 9.

„Zatím snad jen mimochodem, ale hustěji a hustěji, někdy poněkud suše a strnule, prokresluje výjimečný děj čímsi, co se blíží širší mravoličné kronice malého města i většího selského hospodářství. Čímsi, co mu dodává příchuti nenáročné, ale vkusné a dokumentární kulturní studie z doby na přelomu století.“⁹⁶

Kronikářský charakter je patrný také v určování času příběhu. Vypravěč zde dává do kontrastu události důležité pro příběh s těmi, které jsou důležité pro celý svět. Štěpčino narození je například popsáno takto:

„Večer prvního září 1870, když se schyloval ke konci zoufalý zápas obklíčené francouzské armády u Sedanu, narodila se Anně Kiliánové po čtyřletém manželství dcera Štěpánka.“⁹⁷

Důležitým prostorem v románu je statek Vejrychovsko. Z vyprávění se dozvíme, že je vzdálen „asi osm minut od posledního Jilemnického stavení“.⁹⁸ To je důležitý fakt zejména pro Štěpku Kiliánovou, která se zde, díky jeho poloze mimo Jilemnici, cítí šťastnější. Zatímco Jilemnice na ni klade nároky, aby se chovala určitým způsobem, na statku může být bezstarostným dítětem. Vejrychovsko se dá považovat za idylický prostor. Zatímco prostor v Jilemnici je nastíněn prostřednictvím hrobů bývalých obyvatel, tedy historií města, Vejrychovsko je již od počátku spojeno s pověstmi, které mají pohádkové rysy. Je zde patrná autorova snaha vylíčit statek jako ideální prostor k dětským hrám a distancovat jej, co možná nejvíce, od života v maloměstě.

„Tak žila vlastně Štěpka dvojím životem. Na statku se s bratřenci účastnila jejich indiánských her, shrabovala seno, krmila drůbež, [...] doma se obírala svými loutkami, stýkala se s holčičkami ze spořádaných rodin, četla si ve školních knížkách a jen zřídkakdy si zadováděla s kočovnými kluky. Měla už přece také jisté povinnosti, plynoucí z postavení jejích rodičů, a musila se chovat podle společenských zvyklostí.“⁹⁹

Dalším prostorem, se kterým se v *Petrolejových lampách* setkáme, je město Jičín. Štěpka sem odjela na výchovu, aby poznala život mimo maloměsto.

⁹⁶ SEZIMA, Karel. *Z nové tvorby románové*. Lumír. 1935–1936., roč. 62, č. 5, s. 286.

⁹⁷ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 16.

⁹⁸ Tamtéž, s. 13.

⁹⁹ Tamtéž, s. 23.

„Štěpka se v Jičíně obeznamovala s novým životem. Brzy pochopila, že Jilemnice je městečko příliš odloučené od ostatního světa, a proto poněkud zaostalé.“¹⁰⁰

I v tomto románu se setkáme s maloměstskými konvencemi. Dozvíme se, že také rodiče protagonistky se nebrali z lásky, nýbrž kvůli penězům, které stavitel Kilián potřeboval ke svému řemeslu. Konvencemi se řídily i malé děti, jež neměly Štěpku rády, protože byla panské dítě. Ačkoliv na Vejrychovsku se chlapci na Štěpku zpočátku dívali spatra, později ji vzali mezi sebe.

Krutost maloměstských konvencí dokládá případ posluhovačky Traklové. Seznámila se s vojákem a z jejich milostného vztahu se narodilo dítě. Ale protože pocházela z vážené pekařské rodiny, kvůli poskvrně jména byla z domu vyhoštěna.

„Městečko bylo v názorech na její poklesek rozdvojeno. Někteří, právě tak jako pekařova rodina, na ni svalovali vinu za otcovu smrt, většině se však zdálo přece jen poněkud kruté vyhnat z domu rodičku s nemluvnětem týden starým v náručí a neposkytnout jí sebemenších prostředků k živobytí.“¹⁰¹

Zde můžeme spatřit, že v případě určité nečekané události se městečko semkne dohromady a vytváří si společné názory. Funguje jako organismus, který má společné vědomí. Ačkoliv se názory na událost mohou lišit, všichni z městečka o události vědí. Tyto skandály ozvláštňují či přímo narušují maloměstský stereotyp.

Knapp se vyjadřuje k realistickému zpracování románu takto: „Jednotlivé postavy, i sebe podružnější, jsou líčeny velice živě a pečlivě, Havlíček má velmi bystrý pohled do skutečného života [...]“¹⁰²

Nella Mlsová uvádí, že jeho střídme vidění maloměstských skutečností je založeno na faktu, že z maloměstského prostředí sám pocházel.¹⁰³

Přestože Jilemnice se dlouho bránila modernizaci, neboť její obyvatelé trvali na starém způsobu života, rozhodli se nakonec radní přivést do města železnici a postavit nádraží. A to navzdory námitkám obyvatel, že mají dostatek dobrých koní.

¹⁰⁰ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 46.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 36.

¹⁰² V. K. (Knapp). *Vyprahlé touhy*. Literární noviny. 1935–1936, roč. 8, č. 12, s. 4.

¹⁰³ MLSOVÁ, Nella. *Člověk na rozhraní*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005, s. 32.

„Jilemnice bude mít dráhu, bude mít nádraží, přednostu stanice, třikrát denně bude jezdit lokálka nahoru a dolů podle Jilemky, bude nahrazovat hodiny těm, kteří jich dosud nemají, a bude působit opojnou radost všem klukům z Jilmu, z Dolení ulice a z uličky Za Vodou.“¹⁰⁴

Z otevření železnice se v městečku stane svátek a mnoho lidí si oblékne své nejlepší šaty, jak je v maloměstě zvykem při významných událostech. Železnice přinese do městečka obrovskou změnu, přijde mnoho nových lidí a Jilemnice získá mnohem lepší spojení s okolním světem. Havlíček v *Petrolejových lampách* působivě načrtává změny městečka. Popisuje zavedení elektřiny, proměnu koryta řeky Jilemky, zavedení vodovodu, vystavění činžáků, nových škol, předláždění ulic a vymizení rozdílů mezi vesničany a maloměšťany.¹⁰⁵

Městečko ve *Žháři* se jmenuje Zbečnov a je popisováno jako horské, do značné míry izolované sídlo. Město neznají ani dějiny, žádné významné události se tu nestaly, s výjimkou války, kdy tudy pochodovala armáda. Vypravěč se domnívá, že v městečku se neděje nic neobvyklého, a uvádí výčet negativních událostí, které proběhly. Zatímco v ostatních městech se za neobvyklou událost považuje spíše mimomanželské dítě, zde můžeme vidět výhradně negativa.

„Nuže, nemohu dosvědčit, že bych byl objevil v minulosti Zbečnova případy neobvyklé a mimořádné. Nic takového! Za posledních čtyřicet let pouze pět demonstrací proti židům celého okresu, pravidelné hospodské rvačky po volbách starosty, jedna dokonaná vražda ze žárlivosti, jedna nedokonaná ze msty, čtyři sebevraždy, několik loupeží, hodně drobných krádeží a na sklonku války tři hladové bouře proti sedlákům.“¹⁰⁶

Žije zde asi patnáct set obyvatel, což je údaj, který se v ostatních románech nevyskytuje. Najdeme tu obvyklé maloměstské postavičky, nikdo nevybočuje ze stereotypu. Historie města je uvedena pouze jednou větou:

„Je to zapomenuté hnízdo, právem přehlížené, neboť se v něm nenarodil žádný slavný muž ani žena, nemá v celém okolí jediného barokového zámku, ani středověkého hradu, ba ani památných rozvalin.“¹⁰⁷

¹⁰⁴ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 120.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 133.

¹⁰⁶ HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 8.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 7.

Příroda zde není vyličena idylicky, ale jako součást každodenního života obyvatel, což je dáno jeho polohou. Lidé jsou v horském městečku odkázáni na vrtošivou přírodu. Zbečnov leží přímo na pruských hranicích, občas sem zabloudí nějaký Prus. Strach z cizinců je jedním z motivů, na kterém je vystavěna zápleтка románu. Hned v první větě je zmíněno slovo žhář, vypravěč čtenáře rychle vtahuje do děje bez obsáhlejšího uvedení.

Pohádkový rys ve Zbečnově můžeme vidět v motivech, jakými vypravěč popisuje neznámý svět za hranicí městečka. Pohádkovost pramení z toho, že obyvatelé se nikdy neodvážili jít za hranici městečka, a tudíž se pouze dohadují, co se tam skrývá:

„Tam kdesi v plujících šedavých parách končí se naše země. Odtamtud přichází meluzína, deště a vánice. Několik roztroušených hrbatých chalup, proužky temného kouře a lesy, lesy. Za večera vyskočí z bezedné tmy světélka. Tak maličká, tak neskutečná, že člověka až závrat' jímá nad přeludy dálek.“¹⁰⁸

Již výše jsme zmiňovali, že platformu pro shledávání obyvatel tvoří hospoda:

„Narodil se v tomhle stavení, do něhož nepřetržitě zapadala ozvěna živých dějin celého kraje. Zde se lidé zpovídali, kleli, hašteřili, pomlouvali, přeli, vyhlašovali válku, sesazovali císaře, slavili mír, sem vstupovala bída, nenávist, neštěstí a opět slavnosti lásky.“¹⁰⁹

V románu můžeme spatřit podobné anticipace, které předznamenaly příjezd zla do městečka ve *Svědkoví*. Kamil si vzpomene, že o půlnoci hlasitě vyl pes, a z pověřčivosti se toho zalekne. Z příběhu není patrné, zdali se zlé znamení pojí se žhářem, či s dívkou Dorou, o které mu jeho sestra vypráví.

Klasickým maloměstským motivem je návrat obyvatele z ciziny. Po jeho návratu je obvyklé, že má potíže se začleněním, obyvatelé městečka se ho straní a nepoznávají ho. To se v románu stane dívce Elišce, která byla poslána na tři roky studia do kláštera. Po jejím příjezdu ji vlastní bratr nepoznává a zdráhá se ji políbit.¹¹⁰

Miloš Pohorský upozorňuje, že důležitým motivem v knize je i přerod mladých hrdinů z dětství do dospělosti. Prožívají letní prázdniny, první lásky, snaží se najít své

¹⁰⁸ HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 9–10.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 10.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 17.

místo v životě: „Trápí se věcmi dosud nepoznanými stejně jako rodičovským dozorem a nezájmem. A pokoušejí se sněním, fantazií a dokonce činem uniknout z tísnivé šedivosti.“¹¹¹

4.1 Narušení prostoru maloměsta

K narušení prostoru maloměsta dochází prostřednictvím cizorodého prvku, který do městečka nepatří. Tento motiv může nabývat různých podob. Maloměšťané na cizince obvykle reagují spíše negativně. Znamená pro ně narušení zaběhlých zvyklostí, rovněž ohrožuje jejich identitu danou celoživotním obyváním jednoho sídla. Mnohdy se také bojí, jaké změny jim cizinec přinese, protože přichází z vnějšího světa, z něhož podle jejich představ může přijít jedině nebezpečí. Navíc jim vyhovuje jejich vlastní izolovanost, všechen jejich každodenní život se odehrává na velmi málem prostoru, který je od vnějšího světa oddělen neprostupnou hranicí.

Ve *Vlčí jámě* je překročení hranice uskutečněno výše zmíněným příjezdem slečny Jany do městečka. Toto městečko na příjezd cizince ovšem reaguje nepoměrně klidněji, než je tomu například v *Řezáčově* románu:

„Kolem cesty spí domy i zahrady, které ještě prudce voní vsáklým sněhem. Ulice vústí do náměstí. Nikde jediného světla, městečko jako vymřelý přízrak, černé v černé noci. Podloubí ozvučně duní hřmotem trakaře a každá zeď s lačnou zvědavostí naslouchá vřiskavému nářku jeho kolečka.“¹¹²

Městečko se o příjezdu schovanky Jany dozví až později, nikoliv v nočním čase, kdy skutečně přijela. Jana pro městečko neznámá významné narušení poklidného života ani příchod zla. Jediné, co Jana svým příjezdem v městečku změní, je řád domácnosti tety Kláry. Významnou změnu můžeme vidět v rodině protagonistky, nikoliv v řádu městečka.

„Napadne ho snad letmo, že dlouhá léta už nemluvil u tohoto stolu, v této měkké a tlumené záři o ničem důvěrnějším a svému srdci bližším než o počasí, úrodě a hospodářských věcech. [...]

¹¹¹ POHORSKÝ, Miloš. *Doslov*. In: HOSTOVSKÝ, Egon. Žhář. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 131.

¹¹² GLAZAROVÁ, Jarmila. *Vlčí jáma*. Praha: Československý spisovatel, 1959, s. 9.

Teta se chopí této příležitosti. „Dost už, Jano! Máš moc svého rozumu. To není dobře. Ostatně to není pro mladou dívku, takovéhle věci.“¹¹³

Na rozdíl od Jany přijel kdysi Robert do městečka jako naprostý cizinec, nikoho zde neznal a myslel si, že ho městečko do svého středu nikdy nepřijme.¹¹⁴ Oproti tomu Jana si zde od začátku snaží vytvořit nový domov. Robertovy pokrokové postupy v oblasti veterinární medicíny znamenaly pro obyvatele změnu, kterou odmítaly, naopak Jany se ihned ujala teta Klára a začala ji učit domácím pracím, aby v městečku rychleji zapadla.

Další narušení stereotypu probíhá v podobě stěhování do většího města, konkrétně do Opavy, což by znamenalo změnu života, největší pro tetu Kláru. Ta se nedokáže smířit s tím, že by měla bydlet v pronajatém bytě. Zároveň Klára cítí, že patří mezi významné obyvatele Rozvadova, zatímco ve větším městě by byla jen jednou z mnoha. Dále si můžeme v románu povšimnout, že teta sama ráz města narušuje, protože se neobléká podle poslední módy, ačkoliv město je proti narušiteli benevolentnější než městečko. V románu tedy příchodem nového prvku nedochází k výraznému narušení řádu městečka, jako je tomu v ostatních románech.

Stereotyp ve *Svědkově* narušuje postava Emanuela Kvis. Do městečka přijíždí jako cizinec, navíc ho doprovázejí výše zmíněně anticipace. Na rozdíl od Jany má Kvis v plánu šířit zde zlo. Snaží se naplnit svůj život tím, že ho bude žít prostřednictvím jiných lidí. Ostatní obyvatele nutí svými řečmi k různým nemorálním činům. Ti se ale nenechají zvíkat cizincem a zůstávají věrní maloměstským zvykům.

Od Jany se Kvis dále liší absencí jakéhokoliv vnitřního života. Zatímco Jana je založena velmi citově, Kvis na vše nahlíží racionálně. Odchod zla z Bytně je na konci knihy doložen probuzením Kateřiny Nolčové z katalepsie a odchodem Lídy Dastychové k divadlu. Obě se těmito činy osvobodí. Nejpatrněji je to vidět na případě Kateřiny, jejíž stav se po Kvisově příchodu do městečka zhoršil.

Kvis si je vědom statutu cizince, a proto si záměrně volí za místo svého prvního představení veřejnosti náměstí, které stojí v centru městečka. Můžeme tedy říci, že Kvis má v plánu začít šířit zlo ze samého středu Bytně. Tomuto faktu napovídá také skutečnost, že se zaměřuje pouze na významné obyvatele obce, jako jsou starosta,

¹¹³ GLAZAROVÁ, Jarmila. *Vlčí jáma*. Praha: Československý spisovatel, 1959, s. 43.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 142.

statkář a strážník. Cizinec se městečku představí v záři dopoledního slunce. Idylu, která tu dosud panovala, Kvis svým náhlým zjevením narušil.

„Nebylo svědka ani pamětníka, že by si někdo dovolil zatukat prvnímu byteňskému strážníkovi na rameno hůlkou. Strážníkovu rozhořčení však utone v údivu. Jen se podívejme, něco takového tu nebylo vidáno. Na tržní stánky se snese náhlé ticho, zvědavost ustříhla ženám řeč.“¹¹⁵

Štěpka v *Petrolejových lampách* je na rozdíl od Jany velice extravagantní. Nezajímá ji, co si o ní městečko myslí a nesnaží se zapadnout do jeho uniformity a stereotypu. Nespatříme u ní ani snahu záměrně vybočovat, Štěpka se ale odmítá podříditi maloměstským konvencím. A kvůli bezděčnosti, s jakou do městečka nezapadá, se proti ní jeho kolektiv svým způsobem spikne. Štěpka není právě ideálem krásy, sám vypravěč zmiňuje, že její postava má spíše pohanské rysy.¹¹⁶

Všechny její nedokonalosti jsou vítaným zdrojem posměchu. Maloměšťané se utěšují tím, že je někdo zaostalejší než oni sami. Libor Hlavička ve své magisterské diplomové práci uvádí, že „maloměšťák po svém boku nízkost vyžaduje kvůli umlčení vnitřního, vytěsňovaného hlasu vlastní malosti a zaostalosti.“¹¹⁷ Budeme-li se držet Hlavičkovy zmíněné opozice nízké – vysoké, můžeme říci, že v románu zastává Štěpka pozici nízkého.

Kvůli nedostatku vkusu se Štěpka často obléká velmi ošklivě. Štěpka tím sice předežene ostatní dívky, ale bohužel pouze v negativním smyslu a zadává tak další podněty ke klepům. Na nedělním korze se Štěpka prochází jen s těmi nejhoršími obyvateli Jilemnice.¹¹⁸ Ačkoliv jí musí být jasné, že to pro ni bude znamenat skandál, nebere na to ohledy. Nenechá se městečkem přinutit ke změně chování, což jeho obyvatele ještě více popouzí. Díky svému chování se, ačkoliv se v městečku narodila, stává cizincem a vyvržencem, kterého se městečko straní.

Při příjezdu cizinců do Jilemnice dojde k zajímavému jevu. Zatímco městečko se jich přirozeně straní, Štěpka nikoliv. Jakožto člověk vykázaný z městského středu s cizinci soucítí a přijímá je. Snaží se učit jejich jazyku, čemuž se ostatní obyvatelé

¹¹⁵ ŘEZÁČ, Václav. *Černé světlo: Svědek*. Praha: Československý spisovatel, 1988, s. 263.

¹¹⁶ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 42.

¹¹⁷ HLAVIČKA, Libor. *Tematizace maloměsta ve vybraných dílech české prózy*. Olomouc, 2008. Magisterská diplomová práce. Univerzita Palackého. Filozofická fakulta. Katedra bohemistiky. Vedoucí práce Mgr. Erik Gilk, Ph.D., s. 14.

¹¹⁸ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 118.

městečka brání, aby neztratili vlastní identitu. Štěpka odlišnost deklaruje i na vlastní svatbě, když jede kočárem taženým koňmi, což je typické pouze pro aristokracii. Jako narušení prostoru může být chápán i návrat hejtmana Maliny ze studií. Ten se vrátil po několika letech a městečko na něho nahlíží jako na cizince. Maloměsto si od něj udržuje odstup, protože neví, jaké změny mu hejtman přináší a bojí se jich. Hejtman tuto roli potvrzuje tím, že se straní ostatních lidí.

V Hostovského próze můžeme vidět dva momenty, kdy dojde k narušení prostoru maloměsta. Prvním je příjezd dívky Dory, druhým objev žháře. Samotný motiv žháře je v románu odstaven do pozadí. Tvoří jen jakousi kulisu ke Kamilovým psychologickým pochodům.

Ačkoliv se obyvatelé žháře bojí, představuje pro ně zároveň kýžené narušení stereotypu. Například punčochář, koňský handlíř a holič se objevují v hospodě už kolem poledne, ačkoliv tak brzy tam nikdy nebývají.¹¹⁹ Žhář v románu působí jako jednotící prvek, obyvatelé městečka se kvůli jeho zásahu semknou a navzájem si pomáhají.

Dle Viktora Knappa je žhářský motiv postaven „na roveň podružným epizodám jako láska Kamilovy sestry k básníkovi nebo osud matčin, které fungují jako nikoliv nezbytné prvky k vysvětlování Kamilovy duše“.¹²⁰ Za narušení vlastně může Dora, která Kamilovi sdělila, že je ošklivý, a žhář se pak objevil jako zobrazení Kamilových vnitřních pochodů. Dora se v městečku s nikým neseznamuje, zůstává pro ně cizinkou. Má všechny atributy pro to, aby upoutala maloměstskou pozornost, je krásná a tajemná. Kamil si o ní dokonce myslí, že je posedlá ďáblem, protože mu o ní Eliška vyprávěla strašidelné historky, které pramenily pouze z toho, že se Dora zahalovala do hávu tajemnosti. Tuto stylizaci nakonec prohlédla matka protagonisty, která Doru z městečka vyhnala.

¹¹⁹ HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 68.

¹²⁰ KNAPP, Viktor. *Ošklivý chlapec a žhář*. Literární noviny. 1935–1936, roč. 8, č. 3, s. 4.

5. Sémantika proprií

5.1 Sémantika antroponym

Významem proprií v umělecké literatuře se zabýval už Karel Hausenblas. Tento lingvista se zabýval především příjmením postav. V úvodu své studie připomíná, že v reálném životě neexistuje sémantická souvislost mezi významem proprií a jejich nositeli. Dále poukazuje na to, že v literatuře je situace opačná. Autoři vybírají jména svých postav s určitým záměrem, nikdy náhodně.¹²¹

„Pokud jde o výběr příjmení postav, postupují jednotliví autoři a nejednou i týž autor v různých dílech ovšem v leccčems odlišně, jedno však zůstává snad vždy společné: postavy nedostávají jména, která by svou latentní sémantickou náplní ukazovala jinam, zaváděla jiným směrem, než kam míří smysl díla a jeho styl, která by byla v nesouladu s úlohou postavy, jaká jí přísluší ve výstavbě celku [...].“¹²²

Hausenblas zároveň připomíná, že ne vždy koresponduje sémantická náplň zvoleného jména s charakterem postavy. V tom případě se situace od reálného života neliší, jméno je významově stejně vyprázdněno.¹²³

K užití antroponym v umělecké literatuře se vyjádřila také Miloslava Knappová zabývající se faktory, které autory ovlivňují při výběru jména. Tyto faktory rozdělila do dvou skupin:

„Z jazykových aspektů zde může působit i slovtvorná struktura antroponyma a jeho stylistická příznakovost, dále též původ jména, [...] jeho délka, hláskový sklad, zvukové kvality apod., dále i jeho systémovost a noremnost, obvyklost, módnost, či obliba nebo naopak jeho neběžnost až starobylost.“¹²⁴ Pod sémantickými faktory si badatelka představuje „veškeré mimolingvistické informace, které jméno poskytuje“.¹²⁵

¹²¹ HAUSENBLAS, Karel. *Vlastní jména v umělecké literatuře*. Naše řeč [online]. 1976, roč. 59, č. 1, s. 1–12. [cit. 2. 3. 2016] Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5876>

¹²² Tamtéž

¹²³ Tamtéž

¹²⁴ KNAPPOVÁ, Miloslava. *Funkční využití vlastních jmen v uměleckých a mediálních textech*. In: *Onomastika a škola 8*, Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, s. 21–22.

¹²⁵ Tamtéž, s. 22.

V prózách tematizujících prostor maloměsta se zřídka objevuje pojmenování postav křestním jménem. Ve výše analyzovaných prózách se křestní jména vyskytují jen u protagonistů – Štěpky, Jany, Emanuela a Kamila – a postav jim nejbližších. Mnohem častější jsou případy, kdy postava je do prostoru maloměsta zařazena i prostřednictvím své profese, kterou v městečku vykonává. Nalezneme tak strážníka Tlachače, popřípadě pouze Tlachače, u této postavy se křestní jméno dokonce ani nedozvíme. Mnohdy autoři charakterizují postavu jen podle její funkce v městečku, a to z prostého důvodu:

„Postavy se neustálým zmiňováním svých profesí dostávají na své nezaměnitelné místo v kolektivu okresního města, hrají v něm stálou roli danou jejich zaměstnáním.“¹²⁶

V *Petrolejových lampách* si povšimneme, že zatímco otec hlavní hrdinky je titulován často jako stavitel Kilián, méně často jen Kilián, matka protagonistky je vždy titulována jako Anna Kiliánová. Pravděpodobně z důvodu, že v městečku nevykonává žádnou veřejnou činnost.

Glazarová pro svou protagonistku použila jméno Jana. Nikdy ji ovšem netituluje příjmením. Má to značit, že Jana přijela z cizího prostředí, o kterém se vůbec nic nedozvíme, nevíme ani, kým Jana byla. Nyní se má představit nová Jana, nezatížená minulostí.

Moldanová vysvětluje, že Řezáč dává svým postavám umělá jména, která se obvykle nepoužívají, a snaží se tak vytvořit umělou scénu, postavy jsou stylizovány jako herci, nikoliv jako skutečné lidské charaktery.¹²⁷ Zatímco jména ostatních postav jsou pouze neobvyklá, jméno protagonisty má až mysteriózní nádech. Pochází z latinského kvis, což znamená kdo.¹²⁸ Protagonistovu postavu můžeme vnímat jako svého druhu hádanku. Kvisovou primární funkcí v románu je probouzet v lidech zlo a ponoukat je ke zlým činům.

¹²⁶ GILK, Erik. *Poetiky a kontexty prózy Karla Poláčka: devatero studií o Poláčkově díle a ještě jedna o jeho životě jako přivažek*. Boskovice: Albert, 2005, s. 15.

¹²⁷ MOLDANOVÁ, Dobrava. *Doslov*. In: ŘEZÁČ, Václav. *Černé světlo: Svědek*. Praha: Československý spisovatel, 1988, s. 526.

¹²⁸ VŠETIČKA, František. *Pohled do Řezáčovy dílny*. In: *Český jazyk a literatura 5*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, s. 38.

„Emanuel Kvis je snad vysloužilý herec, snad prostě soukromník sociálně těžko zařaditelný, ale bezpochyby je pro obyvatele Bytně člověkem bez životního příběhu, vyvázaným ze všech vztahů, které determinují – a ukotvují – lidský život.“¹²⁹

Jediná vlastnost, kterou se vyznačuje, je jeho zvědavost. Snaží se definovat svoji existenci pomocí zásahů do života ostatních lidí.

Protagonistka románu *Petrolejové lampy* je v dospělém věku označována striktně jen jako Štěpka. Hypokoristikon se k postavě hodí mnohem více nežli jemné označení Štěpánka. Pojmenování Štěpánka má naznačovat jemnou dívku, zatímco Štěpka svojí tělesnou konstitucí a chováním příliš jemná není. Když byla Štěpka ještě dítě, vypravěč ji mnohdy jako Štěpánku označuje. Později již ne.

5.2 Sémantika toponym

Významu proprií se věnoval rovněž Erik Gilk. Zabýval se zejména názvy maloměst, jež se řadí mezi takzvaná toponyma, která dále rozdělil do několika kategorií. Ve své práci jmenuje města nazvaná dle skutečné předlohy, přičemž do této skupiny patří například Havlíčkova Jilemnice, zmíněná v románu *Petrolejové lampy*. Dále se zabývá městy nazvanými jen pomocí iniciály, bezpříznakovými pojmenováními, příznakovými pojmenováními a názvy nepatrně pozměněnými.¹³⁰

Dle této klasifikace můžeme rozdělit městečka, se kterými jsme se v analyzovaných románech setkali. Jilemnice je výše charakterizována jako městečko dle skutečné předlohy. Názvy Byeň a Rozvadov jsou jednoznačně proprii příznakovými, někdy je použito i výrazu mluvícími. Poslední zbývající název městečka – Zbečnov – patří do kategorie poslední, má tedy název nepatrně pozměněn. Egon Hostovský se při vytváření prostoru Zbečnova inspiroval svým vlastním rodným krajem. Zbečnov je pojmenován „snad podle sousední vesnice Zbečník, kdy první část jména je převzata z názvu Zbečník, zatímco druhá z koncovky slova Hronov“.¹³¹ Ačkoliv se ve skutečnosti jedná o příponu.

¹²⁹ MOLDANOVÁ, Dobrava. *Doslov*. In: ŘEZÁČ, Václav. *Černé světlo: Svědek*. Praha: Československý spisovatel, 1988, s. 526.

¹³⁰ GILK, Erik. *Poetiky a kontexty prózy Karla Poláčka: devatero studií o Poláčkově díle a ještě jedna o jeho životě jako přivažek*. Boskovice: Albert, 2005, s. 28.

¹³¹ SÁDLO, Václav. *Egon Hostovský a rodný kraj*. Liberec: Bor, 2007, s. 26.

Můžeme ve *Žháři* tedy spatřit autobiografické prvky, Hronov je Hostovského rodným městem. Městečko Zbečnov se vyskytuje také v Hostovského románu *Dům bez pána*, vydaném roku 1937. Popis krajiny ve *Žháři* je nápadně podobný rázu krajiny, která se nachází v okolí Hronova:

„Horské městečko, které po dva měsíce ohrožoval a děsil neznámý žhář, jmenuje se Zbečnov. Leží mezi kopci s modrošedými a zelenými pruhy nedohledných lesů na samých pruských hranicích.“¹³²

Jaroslav Havlíček se v Jilemnici narodil a poměry v městečku dobře znal. Městečko bylo pro Havlíčka prostředím dětských her. Můžeme mluvit o jakémisi ztraceném ráji, jež jako motiv Havlíček užil také v *Petrolejových lampách*, kde Štěpka i v dospělosti vzpomínala na bezstarostné dny na Vejrychovsku. Nella Mlsová ve své monografii uvádí, že prostor Jilemnice a jeho aspekty autor využil i v dalších dílech.¹³³ Mlsová konstatuje, že v maloměstě se odehrává většina autorových próz a téma maloměsta je v nich různě variováno.¹³⁴ Havlíček, ačkoliv sám pochází z maloměsta, se maloměšťáctví ve svých prózách nejednou vysmívá a kriticky poukazuje na negativní stránky života na malém městě.

Ve *Svědkoví* se městečko jmenuje Byteň. Název odkazuje k bytí, bytnosti, existenci, tedy ke kategoriím, jež jsou úzce spjaty s ústřední postavou románu, Emanuelem Kvisem.

„Podstatou jeho osoby je vnitřní prázdnota, nedostatek jakéhokoli smyslového a citového života. Autor tuto deformaci na jednom místě příznačně nazývá kvisovskou prázdnotou.“¹³⁵

Jarmila Glazarová se při konstrukci městečka Rozvadova inspirovala místem, kde chvíli pobývala, městečkem Klimkovic. ¹³⁶ Jak jsme výše uvedli, název městečka je také mluvícím názvem. Pravděpodobně je odvozen od slova rozvadit se, tedy hádat se, znesvářit se.

¹³² HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 7.

¹³³ MLSOVÁ, Nella. *Člověk na rozhraní*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005, s. 32.

¹³⁴ Tamtéž, s. 33.

¹³⁵ VŠETIČKA, František. *Pohled do Řezáčovy dílny*. In: *Český jazyk a literatura 5*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, s. 36.

¹³⁶ MRAVCOVÁ, Marie. *Umělecké dokumenty a romány: Zrod a tvar čtyř prozaických děl Jarmily Glazarové 1936–1940*. Ostrava: Profil, 1987, s. 41.

5.3 Sémantika titulu

Pojmenování románu svědčí o různém uměleckém záměru autorů. Můžeme se setkat například s tituly, jejichž název můžeme rozšifrovat teprve po přečtení díla. To ovšem není případ románu *Svědék*. Řezáč zvolil pro titul svého románu název protagonisty. Ne zvolil ovšem jeho občanské jméno, nýbrž roli, kterou v románu po celou dobu hraje.

S metaforickým názvem se naopak setkáme ve *Vlčí jámě* a *Petrolejových lampách*.

Název Havlíčkova románu *Petrolejové lampy* má symbolickou rovinu. Svícení petrolejem má v románu hlubší význam. Je považováno za symbol nostalgie po starých dobrých časech před první světovou válkou. Na konci románu nabývá tato metafora nového významu, a sice naděje na lepší budoucnost. Je zřetelně vykreslena v momentu, kdy Štěpce zemře manžel a ona se domlouvá s příbuznými na společné budoucnosti. Svítící petrolejová lampa zde má vyjádřit naději v zářnou budoucnost a Štěpčinu nezdolnost.

„Zešeřilo se zatím a tma rychle houstne. Štěpka vstává, aby rozsvítila stahovací petrolejku nad stolem. Vztahuje oblé paže, snímá opatrně cylindr, povytahuje knot, škrtá. Sedlák i stařec sledují mlčenlivé pohyby jejích rukou, dívají se nábožně vzhůru, jako by na tom, vznítí-li se či nevznítí knot od oharku zápalky, bylo závislé všechno blaho budoucnosti. Světlo vzplanulo, pohaslo, a konečně, přiklopeno sklem, znovu zaplálo.“¹³⁷

Název románu *Vlčí jáma* evokuje past, dle Františka Buriánka je vlčí jáma úzce propojena s postavou tety Kláry: „Má všechny nečnosti společenského řádu, z něhož vyrostla a v němž může uplatňovat své sobectví, svou nízkost, svůj nedostatek inteligence, svou panovačnost, svou necitelnost. Je představitelkou světa, v němž byla zdeformována lidskost, v němž rozhoduje bohatství a moc, v němž platí morální pokrytectví, bezohledné sobectví, vnějšková formálnost a vnitřní prázdnota.“¹³⁸

¹³⁷ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 118.

¹³⁸ BURIÁNEK, František. *Doslov*. In: GLAZAROVÁ, Jarmila. *Vlčí jáma*. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 224.

Dalším důkazem, že název *Vlčí jáma* je spojen s postavou tety Kláry, je popis její ložnice. Ta je popisována jako „tmavá sluj, do které nikdy nezabloudí paprsek“.¹³⁹ Pro Janu se jako vlčí jáma může jevit celé městečko, ve kterém není příliš šťastná, což lze usoudit z jejích častých úniků do přírody.

Hostovský pro svůj román *Žhář* zvolil název odkazující k hlavní postavě románu. Což není tak úplně pravda. Žhář se zde sice objevuje, ale má zde roli jen jakéhosi vedlejšího motivu ohrožujícího příbytky obyvatel maloměsta. Název pak může být vnímán jako autorova záměrná hra se čtenářem. Má evokovat, že hlavní postava Kamila je žhářem, přestože skutečnost je odlišná.

¹³⁹ GLAZAROVÁ, Jarmila. *Vlčí jáma*. Praha: Československý spisovatel, 1959, s. 23.

Závěr

V práci jsme se nejdříve seznámili s psychologickým románem a s jeho historií. Zjistili jsme, že psychologický román se zabývá nitrem postav a také jejich deviacemi. Dále jsme stručně prozkoumali vývoj tohoto žánru. Načrtli jsme si hlavní psychologické aspekty, vyskytující se v dílech, která jsme analyzovali. Dozvěděli jsme se, že Havlíčkovým primárním záměrem nebylo napsat psychologickou prózu, ale spíše prozkoumat maloměstské prostředí. Nejvíce je psychologický aspekt znát v prózách *Vlčí jáma* Jarmily Glazarové a *Žhář* Egona Hostovského. Glazarová dokonce i odlišně pracuje s prostorem maloměsta. Městské prostředí je v románu spíše tušeno a do popředí je postavena pouze rodina zvěrolékaře Roberta Rýdla. Městečko v určitých momentech odráží duševní pohnutky členů této rodiny.

Následně jsme se zabývali teoretickým přístupem k chronotopu maloměsta. Zmapovali jsme, že tento chronotop se v literatuře začal ve velkém měřítku objevovat až v 19. století. Do té doby autorům každodenní život nepřinášel potřebnou literární inspiraci. Uvedli jsme především teorii Michaila Michajloviče Bachtina. Poté jsme se zabývali variantami chronotopů maloměsta, zejména dvěma z nich – variantou idylickou a flaubertovskou. S variantou idylickou se setkáme ve všech analyzovaných románech. Pouze ve *Vlčí jámě* jsme identifikovali také prvky flaubertovské varianty.

Tematizovali jsme různé motivy, které jsou spojovány s chronotopem maloměsta. Mezi základní patří cykličnost času, stereotypnost, rituály a instituce. Nesmíme opomenout prostředky společné identifikace obyvatel maloměsta. Díky nim mohou maloměšťané vystupovat jako jedna masa, společný organismus, a reagovat tak na narušení stereotypu. Obvykle je pospolitost vyjádřena prostřednictvím personifikace. Stereotyp autoři vyjadřují například pomocí detailního popisu budov, opakujících se činností či dusivé atmosféry maloměsta. Stereotypnost maloměstské obyvatele uklidňuje svojí jistotou a neměnností. Nemají rádi změny a obvykle se snaží za každou cenu svůj stereotyp zachránit, jak je tomu u tety Kláry. Zvláštním úkazem v maloměstě jsou jeho rituály, tedy děje, které mají přesně stanovený čas i průběh. Nejdůležitějším rituálem na malém městě je korzo, které probíhá obvykle každou neděli, a maloměšťané se na něm předvádějí ve svém nejlepším oděvu. Je pro ně příležitostí, jak se předvést před celým městečkem. Pozornost jsme věnovali také zkoumání institucí v městečku, jež jsme rozdělili na sakrální a profánní. Zástupcem

sakrálních institucí je Bůh a objekty, jež mají symbolizovat Božskou moc. Tedy kostely, popřípadě věže kostela, a různá vyobrazení svatých. Za profánní motivy jsme určili významné obyvatele městečka, například starostu či strážníka.

V další části práce jsme charakterizovali prostor jednotlivých próz a pokusili se pojmenovat další motivy, které se v nich vyskytují a přitom nejsou pro romány s maloměstskou tematikou obvyklé. Román Jarmily Glazarové zpodobnil kontrast mezi městem a maloměstem, Václav Řezáč tematizoval reakci městečka na příchod zla, Jaroslav Havlíček vytvořil román kronikářského charakteru a Egon Hostovský se zabýval strachem městečka z cizinců. Tento motiv jsme využili a prozkoumali, jak městečko reaguje na narušení svého prostoru. Objevili jsme, že obvykle se semkne a reaguje jako jeden organismus, jak již bylo výše řečeno. Také se snaží cizince ze svého středu vypudit. Román *Svědék* dokládá, že po odjezdu cizince si městečko „oddechne“ a vrátí se ke svému stereotypu.

Někteří z autorů se pro pojmenování prostoru románu rozhodli na základě inspirace svého vlastního rodného kraje, konkrétně se jedná o Jaroslava Havlíčka a Egona Hostovského.

Pro případné další studie by stálo za zvážení prozkoumat chronotop maloměsta v rámci literárního vývoje, např. od psychologické prózy až k postmoderním románům. Také by určitě bylo zajímavé věnovat se více maloměstským konvencím a vytvořit jejich klasifikaci, např. v opoziční dvojici „vysoké – nízké“.

Anotace

Autor: Michaela Tučková

Název fakulty a katedry: Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Katedra bohemistiky

Název bakalářské diplomové práce: Tematizace maloměsta v české psychologické próze

Vedoucí práce: doc. Mgr. Erik Gilk, Ph.D.

Počet znaků: 85 381

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 25

Klíčová slova: maloměsto – česká psychologická próza – chronotop – sémantika proprií v umělecké literatuře – cykličnost – stereotypnost – instituce – společná identifikace

V této práci se nejdříve věnujeme charakterizaci pojmu psychologická próza a následně jejímu stručnému dějinnému vývoji. Dále si uvádíme teoretické přístupy k chronotopu maloměsta. V další části práce tyto teorie aplikujeme na texty *Vlčí jáma* Jarmily Glazarové, *Svědék* Václava Řezáče, *Žhář* Egona Hostovského a *Petrolejové lampy* Jaroslava Havlíčka. V poslední části práce se věnujeme sémantice proprií v umělecké literatuře.

Resumé

The aim of this thesis was to analyze motives of small-town in Czech psychological prose. The introductory part is based on the characteristics and the history of development of psychological prose in Czech literature.

The main part of the thesis is based on the analysis of individual novels focused on area of small-town. We focused on four novels: *Vlčí jáma* by Jarmila Glazarová, published in 1938, *Svědék* by Václav Řezáč, published in 1942, *Petrolejové lampy* by Jaroslav Havlíček, published in 1935 and *Žhář* by Egon Hostovský, published 1935. These four novels are classified as a psychological prose. They are also connected with their main motive which is the space of small-town.

We described the motives which appeared in the novels and are connected with the psychological prose. We found out that the primary aim of Jaroslav Havlíček was not to write a psychological novel, but to explore the area of small town. The psychological aspect is most obvious in the novels *Vlčí jáma* and *Žhář*. Glazarová also works differently with the area of town. It is not explicitly described. At certain passages of the novel the small town reflects the psychology of the members of Rýdl's family

Then we dealt with various theories of chronotope of small-town. We described that this chronotope started to appear in Czech literature in the 19th century. Until this time writers were not interested in everyday live. We focused on the theory of Michail Michajlovič Bachtin who invented the theory of chronotope of a small-town. Especially, we dealt with the two variants of chronotope – idyllic and Flaubert's. The idyllic variant contains all novels. The Flaubert's variant of chronotope is only apparent in *Vlčí jáma*.

The main motifs that we found in the novels are stereotype, cyclicity, rituals, institutions and the motives of common identification. The main ritual of a small-town is a promenade, which takes place every Sunday.

In the next part of the work, we described the motives which are not so common for small-town prose. Jarmila Glazarová compared the small-town with bigger town. Václav Řezáč thematized the reaction of the town to the arrival of evil, Jaroslav Havlíček based the novel on the chronicle and Egon Hostovský dealt with the fear of

foreigners. We found out that the small-town does not react well to foreigners. They disturb its stereotype.

For any further studies it would be worth considering exploring the chronotope of a small-town within the literary development e.g. from psychological prose to postmodern novels. It would also certainly be interesting to pay more attention to small-town conventions and establish their classification like in the opposition pair of "high - low".

Literatura

Primární

GLAZAROVÁ, Jarmila. *Vlčí jáma*. Praha: Československý spisovatel, 1959, 240 s.

HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, 334 s.

HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. 4. vyd. (v ČS 1.). Praha: Československý spisovatel, 1968, 133 s.

ŘEZÁČ, Václav. *Černé světlo: Svědek*. 9. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1988, 526 s.

Sekundární

BACHTIN, Michail Michajlovič. *Román jako dialog*. 1. vyd. Přeložila Daniela Hodrová. Praha: Odeon, 1980, 479 s.

BURIÁNEK, František. *Doslov*. In: GLAZAROVÁ, Jarmila. *Vlčí jáma*. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 221–229.

GILK, Erik. *Tematizace maloměsta ve Vlčí jámě*. In: Jarmila Glazarová 1901–2001: sborník textů z konference ke 100. výročí narození. Osvětová beseda Staré Hradky, Staré Hradky 2002, s. 29–34.

GILK, Erik. *Trojí maloměsto před první světovou válkou*. Česká literatura. 2001, roč. 49, č. 2, s. 151–163.

GILK, Erik. *Poetiky a kontexty prózy Karla Poláčka: devatero studií o Poláčkově díle a ještě jedna o jeho životě jako přivažek*. Vyd. 1. Boskovice: Albert, 2005, 179 s. ISBN 8073260697.

HAUSENBLAS, Karel. *Vlastní jména v umělecké literatuře*. Naše řeč [online]. 1976, roč. 59, č. 1, s. 1–12 [cit. 2. 3. 2016]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5876>.

HLAVIČKA, Libor. *Tematizace maloměsta ve vybraných dílech české prózy*. Olomouc, 2008. Magisterská diplomová práce. Univerzita Palackého. Filozofická fakulta. Katedra bohemistiky. Vedoucí práce Mgr. Erik Gilk, Ph.D.

- HRBATA, Zdeněk. *Prostory, místa a jejich konfigurace v literárním díle*. In: ČERVENKA, Miroslav. *Na cestě ke smyslu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005, s. 317–509.
- KNAPP, Viktor. *Ošklivý chlapec a žháři*. Literární noviny. 1935–1936, roč. 8, č. 3, s. 4.
- KNAPPOVÁ, Miloslava. *Funkční využití vlastních jmen v uměleckých a mediálních textech*. In: *Onomastika a škola 8*, Hradec Králové: Gaudeamus, 2008. s. 21–27.
- LOTMAN, Jurij Michajlovič. *Štruktúra umeleckého textu*. 1. vyd. Přeložil Milan Hamada. Bratislava: Tatran, 1990, 372 s. ISBN 802220188X.
- MLSOVÁ, Nella. *Člověk na rozhraní: (příspěvek k interpretaci prozaického díla Jaroslava Havlíčka)*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005, 204 s. ISBN 8070411759
- MOCNÁ, Dagmar - PETERKA, Josef. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha-Litomyšl: Paseka, 2004, 704 s.
- MOLDANOVÁ, Dobrava. *Psychologický román*. In: ZEMAN, Milan. *Poetika české meziválečné literatury: proměny žánrů*. Praha: Československý spisovatel, 1987, s. 213–234.
- MOLDANOVÁ, Dobrava. *Doslov*. In: ŘEZÁČ, Václav. *Černé světlo: Svědek*. Praha: Československý spisovatel, 1988, s. 512–527.
- MRAVCOVÁ, Marie. *Umělecké dokumenty a romány: Zrod a tvar čtyř prozaických děl Jarmily Glazarové 1936–1940*. Ostrava: Profil, 1987, 116 s.
- POHORSKÝ, Miloš. *Doslov*. In: HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. 4. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 131–134.
- SÁDLO, Václav. *Egon Hostovský a rodný kraj*. Liberec: Bor, 2007, 53 s. ISBN 9788086807782.
- SEZIMA, Karel. *Z nové tvorby románové*. Lumír. 1935–1936, roč. 62, č. 5, s. 285–286.
- V. K. (Viktor Knapp). *Vyprahlé touhy*. Literární noviny. 1935–1936, roč. 8, č. 12, s. 4.
- VŠETIČKA, František. *Pohled do Řezáčovy dílny*. In: *Český jazyk a literatura 5*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, s. 35–39.